Kennisinstituut voor Emancipatie en Vrouwengeschiedenis

Universiteit van Amsterdam

"Als je werkt, dan kun je echt leven"

Inzicht in de waarde van werk voor slachtoffers van partnergeweld

Colofon

Deze publicatie is tot stand gekomen dankzij financiering vanuit het ZonMw-programma *Vakkundig aan het werk* en het ministerie van OCW. Onze speciale dank gaat naar de vrouwen die hun verhaal wilden delen. Zonder jullie medewerking had dit onderzoek niet plaatsgevonden.

Auteur: Suzanne Bouma (Atria/UvA)

Begeleiding: Renée Römkens (UvA) en Gerben Moerman (UvA)

Met medewerking van: Sonja van der Kemp (Panteia)

De “wordcloud” is gebaseerd op de eerste reactie die negen van de geïnterviewde vrouwen via de mail gaven op de vraag: *Wat is voor jou de waarde van werk?*

© 2021, Atria / UvA

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1 Inleiding 3

1.1 Aanleiding tot onderzoek 3

1.2 Het complexe verband tussen financiële (on)afhankelijkheid van vrouwen en partnergeweld 3

1.3 De waarde van werk: theoretisch kader 5

1.4 Onderzoeksmethodiek en aanpak 9

Hoofdstuk 2 De waarde van werk in relatie tot partnergeweld 12

2.1 De waarde van werk in het voorkomen van partnergeweld 12

2.2 De waarde van werk in het stoppen van partnergeweld: materiële waarde 14

2.3 De waarde van werk in het stoppen van partnergeweld: immateriële waarde 18

2.4 De waarde van werk na partnergeweld: inzicht in het herstelproces 20

2.5 De waarde van werk na partnergeweld: de verwerkingsfase 23

2.6 De waarde van werk na partnergeweld: de oriëntatiefase 25

2.7 De waarde van werk na partnergeweld: de re-integratiefase 28

2.8 De waarde van (on)betaald werk na partnergeweld 30

Hoofdstuk 3 Conclusie en aanbevelingen 34

3.1 Conclusie 34

3.2 Aanbevelingen 37

Referentielijst 40

Bijlage Achtergrondkenmerken respondenten 43

Hoofdstuk 1 Inleiding

1.1 Aanleiding tot onderzoek

Op 2 december 2019 is de motie van Tweede Kamerlid Van den Hul aangenomen. Deze motie constateert dat vrouwen "*bovengemiddeld vaak financieel afhankelijk zijn van hun partner, en bovengemiddeld vaak het slachtoffer zijn van partnergeweld en eergerelateerd geweld"* en formuleert een verzoek aan de regering om "*genderspecifiek onderzoek te laten doen naar het verband"* (Kamerstuk 30 420, nr. 334). In opdracht van de directie Emancipatie van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap is Atria een onderzoek gestart naar het verband tussen financiële (on)afhankelijkheid van vrouwen en partnergeweld. Het onderzoek sluit inhoudelijk aan bij het lopende onderzoek naar de effectiviteit van De Nieuwe Toekomst dat Atria onder het ZonMw-programma *Vakkundig aan het Werk* uitvoert en het promotieonderzoek naar de waarde van werk in het herstel na partnergeweld aan de afdeling Sociologie van de Universiteit van Amsterdam.

1.2 Het complexe verband tussen financiële (on)afhankelijkheid van vrouwen en partnergeweld

Op basis van een wetenschappelijk literatuuronderzoek is getracht de bestaande kennis over het verband tussen financiële (on)afhankelijkheid en partnergeweld in kaart te brengen. In het literatuuronderzoek stond de vraag centraal of vrouwen die financieel afhankelijk zijn van hun partner meer kans hebben om partnergeweld mee te maken en minder kans om de gewelddadige relatie te doorbreken. En, omgekeerd, of vrouwen die financieel onafhankelijk zijn van hun partner minder kans hebben om slachtoffer van partnergeweld te worden en meer kans om zich aan het geweld te onttrekken. De bevindingen van de literatuurstudie zijn gepresenteerd in het rapport *Financiële (on)afhankelijkheid van vrouwen en partnergeweld: wat is het verband?* (Bouma, Berry & Römkens, 2021).

De literatuurstudie laat één duidelijke conclusie zien: er is een verband tussen financiële (on)afhankelijkheid van vrouwen en partnergeweld, maar het betreft een verband dat gelaagd, paradoxaal en wederkerig is. Het verband is gelaagd omdat de term 'financiële afhankelijkheid' is opgebouwd uit verschillende economische elementen die niet zelfstandig, maar in combinatie met andere (interveniërende) factoren in verband staan met partnergeweld. Een slechte gezondheid, alcoholgebruik, maar ook het hebben van (jonge) kinderen zijn voorbeelden van factoren die zowel invloed hebben op de economische positie van een huishouden en het individu, als het risico op partnergeweld. Financiële afhankelijkheid *van de partner* – en meer specifiek: onvoldoende toegang tot alternatieve middelen – is wel één van de belangrijkste belemmerende factoren in het beëindigen van een gewelddadige relatie. Omdat er daarnaast nog andere vormen van afhankelijkheid bestaan (zoals bijvoorbeeld

het bezitten van een onafhankelijke verblijfsvergunning voor migrantenvrouwen, of het spreken van de Nederlandse taal) die het verband negatief kunnen beïnvloeden, is financiële onafhankelijkheid niet een voldoende, maar een noodzakelijke voorwaarde om de gewelddadige relatie te kunnen beëindigen.

Het verband is wederkerig omdat het meemaken van partnergeweld ook (in)direct invloed heeft op de economische positie van de vrouw. Slachtoffers kunnen langdurig psychische, fysieke en financiële gevolgen van partnergeweld ervaren, ook nadat het geweld is beëindigd, wat een negatieve impact heeft op hun arbeidsmarktpositie. Ook kan de partner tactieken inzetten die gezamenlijk te categoriseren zijn als economisch geweld en direct invloed hebben op de economische positie. Hieronder valt financiële controle (controle op inkomsten en uitgaven), financiële uitbuiting (zonder instemming gebruik maken van financiële middelen die tot de vrouw behoren) en financiële manipulatie (toegang tot werk of school verhinderen). Dit impliceert ook dat een vrouw met een netto individueel inkomen van 1410 euro per maand volgens de Nederlandse beleidsdefinitie financieel onafhankelijk is, maar nog steeds van haar partner afhankelijk kan zijn voor de toegang tot deze middelen.

Het paradoxale karakter van het verband speelt zich op individueel niveau af en rondom een specifiek element van financiële (on)afhankelijkheid: arbeidsparticipatie. Het hebben van (betaald) werk kan enerzijds bescherming bieden tegen herhaling van partnergeweld, maar kan óók het risico op partnergeweld vergroten. Naast dat werk toegang kan verlenen tot middelen die nodig zijn om de gewelddadige relatie (duurzaam) te kunnen beëindigen, kan werk het gevoel van eigenwaarde en zelfrespect bevorderen, emotionele steun bieden en kan de werkomgeving voorzien in (tijdelijke) fysieke veiligheid. Arbeidsparticipatie is een risico wanneer de versterking van de economische positie van de vrouw door haar man als bedreiging wordt gezien en hij, vanuit het gevoel zijn machtspositie te verliezen, zich middels geweld verzet. Dit gevoel is sterk gekoppeld aan traditionele gendernormen, waarbij de status van de mannelijke partner als kostwinner de norm is (en de status van de vrouwelijke partner als kostwinner als bedreiging wordt gezien).

In de wetenschappelijke literatuurstudie is het verband tussen economische zelfstandigheid van vrouwen en partnergeweld nader in kaart gebracht en daarmee expliciet aandacht gegeven aan de materiële waarde van werk. Dat werk ook immateriële waarde kent in relatie tot het risico op partnergeweld, verdient ook aandacht. In het onderhavige onderzoek wordt daartoe gebruik gemaakt van de inzichten van sociaalpsychologen en sociologen die stellen dat de waarde van werk in het leven van mensen meer behelst dan het inkomen. Daarnaast geeft de literatuurstudie ervan blijk dat er weinig studies uitgevoerd zijn waarin het perspectief van de vrouwen zelf belicht wordt, terwijl de vrouwen die partnergeweld hebben ervaring vanuit hun eigen ervaring een verdiepend inzicht kunnen geven over de waarde van werk. In dit onderzoek staat daarom het perspectief van de vrouwen die partnergeweld hebben meegemaakt centraal. Tot slot liet de literatuurstudie zien dat studies gericht op

financiële (on)afhankelijkheid ná partnergeweld schaars zijn. De kwalitatieve studies naar de persoonlijke (materiële, maar ook sociale en emotionele) waarde van werk geven een eerste inkijk dat (betaald) werk een positieve bijdrage zou kunnen leveren op de positie van vrouwen na partnergeweld, maar verdiepend inzicht ontbreekt. In het onderhavige onderzoek wordt dan ook expliciet gekeken naar de waarde van werk in het herstel na partnergeweld.

1.3 De waarde van werk: theoretisch kader

Sociaalpsycholoog Marie Jahoda was één van de eerste onderzoekers die concludeerde dat werk zowel materiële als immateriële waarde kent. In haar deprivatietheorie veronderstelt Jahoda dat de negatieve impact van werkloosheid op het welzijn van mensen de behoeftes - of functies - blootlegt waaraan betaalde arbeid in onze samenleving tegemoetkomt. Ze onderscheidt zes functies van werk. Naast inkomen, betreffen dit de latente functies van structuur (of dagritme), sociale steun, uitvoeren van betekenisvolle activiteiten (doel in het leven), gevoel onderdeel te zijn van een collectief, en status of persoonlijke identiteit. Jahoda stelt vervolgens dat baanverlies niet alleen consequenties van financiële aard kent, maar door de "*abrupte uitsluiting van een sociale instelling die eerder hun dagelijks leven domineerde"* (Jahoda 1988: 17) ook leidt tot een verslechtering van de geestelijke gezondheid. Het betreft niet de deprivatie (het tekort) in de manifeste (materiële) functie, maar de deprivatie in de latente, immateriële, functies van werk die ervoor zorgt dat het psychologisch welzijn bij baanverlies erop achteruit gaat.

In de loop der jaren is het model van Jahoda aangepast en uitgebreid, maar vanuit de idee dat de waarde van werk pas tot uiting komt op het moment dat iemand dit werk verliest, blijft de focus op baanverlies onverminderd overeind. Betaald werk is echter een “sociale instelling” die niet alleen het dagelijks leven van een werkende domineert. Zo stelde socioloog Kathi Weeks zichzelf de vraag *“why do we work so long and so hard?”* (Weeks 2011: 1), om vervolgens tot de conclusie te komen dat we, ondanks progressieve politieke bewegingen als marxistisch feminisme, nog steeds in een maatschappij leven waarin ‘werk als doel’ het dominante discours is (Weeks 2011: 46). 'Werk' domineert daarom niet alleen het leven van werkenden, maar ook van degene die zijn uitgesloten van werk (Weeks 2011: 4). Vanuit het ideaal van de Nederlandse participatiesamenleving, waarbij betaald werk hoger gewaardeerd wordt dan andere vormen van participatie (Jager-Vreugdenhil 2011) en er expliciet beroep wordt gedaan op persoonlijke verantwoordelijkheid, kunnen niet-werkenden gevoelens van miskenning, schuld en uitsluiting ervaren (zie ook Verhoeven & Tonkens, 2013). De achteruitgang van het psychologisch welzijn is daarom niet alleen te koppelen aan baanverlies, maar ook aan de maatschappelijk lager gewaardeerde positie van ‘niet-werkende’ (zie ook Ezzy, 2017).

Jahoda's deprivatietheorie gaat tevens voorbij aan de betekenissen die mensen zelf toeschrijven aan werk en dat betekenisgeving ontstaat door interacties met de sociale omgeving. Werkloosheid is bijvoorbeeld niet per definitie een onaangename ervaring, maar wordt geconstrueerd als onplezierig door de waarde die de samenleving aan werk verbindt en de sociale betekenissen die daaraan verbonden zijn (Ezzy 2017). In dit onderzoek wordt de waarde van werk daarom geïnterpreteerd als de wisselwerking tussen de objectieve sociale omgeving en de subjectieve interpretaties die personen eraan hechten (Ezzy 1993; Ezzy 2017). Daarnaast variëren identiteiten in saillantie en centraliteit (Ezzy, 2017: 112, verwijzing naar Kuhn & McPartland, 1954; McCall & Simmons, 1966; Turner, 1972; Rosenberg, 1979) en kan de rol van 'werkende' voor de ene persoon centraal staan in het definiëren van haar identiteit en voor een ander bijna irrelevant zijn omdat een andere rol domineert.

De waarde van werk is daarmee contextafhankelijk. Het verschil in de waarde van werk voor mannen en vrouwen betreft een duidelijk voorbeeld. Hoewel de meerderheid van de Nederlandse bevolking geen onderscheid wíl maken tussen de rollen van vrouwen en mannen ten aanzien van betaald en onbetaald werk, hebben mannen en vrouwen tussen de 30 en 50 jaar alsnog 'conservatieve' opvattingen: *"dat wil zeggen dat zij wat vaker de man als kostwinner en de vrouw als verzorger van de kinderen zien"* (Conen & de Beer, 2020:6). In het SCP-onderzoek *Ons geld* wordt eenzelfde conclusie getrokken. Zowel mannen als vrouwen identificeren de man als primaire kostwinner. De vrouw werkt 'erbij' (Portegijs, 2018). Daarnaast zijn vrouwen vaker dan mannen van mening dat sociale contacten, het gezin en vrijwilligerswerk belangrijker zijn dan betaald werk (Conen & de Beer, 2020) en laat onderzoek zien dat mannen hun gezinsverantwoordelijkheden organiseren rond hun betaalde werk, en vrouwen betaald werk organiseren rond hun gezinsverantwoordelijkheden (Portegijs, Cloïn, Roodsaz & Olsthoorn, 2016; Bianchi & Milkie, 2010; Mattingly & Sayer, 2006). Studies naar het psychologisch welzijn bij baanverlies, zoals die van Jahoda, zijn primair gebaseerd op mannen. In dit onderzoek staat het perspectief van vrouwen centraal en is het niet ondenkbaar dat de waarde van werk, en de impact van de rol van 'niet-werkende' op het individuele welzijn, bij vrouwen anders is. Daarnaast hebben deze vrouwen partnergeweld meegemaakt en is het de vraag welke invloed een gewelddadige relatie heeft op de waarde van werk.

Ook zal in dit onderzoek gekeken worden naar de waarde van werk in het herstel na partnergeweld. Er is relatief weinig wetenschappelijke kennis over het herstelproces na een gewelddadige relatie (Allen & Wozniak, 2010) en de kennis en interventies die er zijn, richten zich vooral op traumabehandeling en pathologie (Flasch, Murray & Crowe, 2017; Song, 2012; Ai & Park, 2005). Wel is bekend dat het meemaken van partnergeweld leidt tot ernstige lichamelijke, geestelijke, seksuele en reproductieve gezondheidsproblemen op korte en lange termijn (WHO, 2021; 2012) en dat het beëindigen van de relatie en het ontvangen van hulp vanuit de vrouwenopvang veelal niet voldoende is om hiervan te herstellen (Lünnemann, Lünnemann & Compagner, 2021; Steketee, Tierolf, Lünnemann &

Lünnemann, 2020; Wolf, Jonker, Nicholas & Putriss, 2007; Wolf, Jonker, Nicholas, Meertens & te Pas, 2006; Campbell, 2002; Campbell, Sullivan & Davidson, 1995; Houskamp & Foy, 1991). In dit onderhavige onderzoek, en in navolging op Van Gennep (1977 [1908]) en Turner (1969), wordt het herstelproces geïdentificeerd als een sociale transitie die Glaser en Strauss (1971) "status passage" noemen. Het betreft een proces waarbij de rol (of identiteit) van 'slachtoffer' losgelaten wordt en er middels een transitieperiode (liminale fase) re-integratie plaatsvindt in een nieuwe rol als 'ex-slachtoffer'. In dit onderhavige onderzoek wordt vervolgens onderzocht welke waarde werk heeft in het doorlopen van deze transitie.

Daarnaast wordt in dit onderzoek ook de waarde van onbetaald werk en andere vormen van participatie meegenomen. In de deprivatietheorie van Jahoda wordt betaald werk gesitueerd als de enige 'match' om te voorzien in de materiële behoefte én de behoefte aan sociale steun, structuur, doel in het leven, onderdeel zijn van een collectief en status (of persoonlijke identiteit). Zo kan 'vrije tijd' mogelijk voorzien in de latente functies, maar niet in de materiële functie en op die manier geen "functioneel alternatief" bieden voor betaald werk (Jahoda, 1981: 189). Hiermee gaat Jahoda deels voorbij aan het gegeven dat betaald werk niet per definitie voldoende inkomsten genereert om te voorzien in materiële behoeftes. Ook kan werk mentaal of fysiek uitputtend zijn. Dat mensen niet altijd een negatieve impact op hun welzijn ondervinden bij het verliezen van werk, is volgens Jahoda alleen te verklaren doordat zij 'niches' hebben ontdekt om elders toegang te krijgen tot materiële middelen (Jahoda, 1984). Voor vrouwen die partnergeweld hebben meegemaakt geldt dat een bijstandsuitkering of werkloosheidsuitkering mogelijk deze 'niche' betreft. Omdat er echter een verschuiving heeft plaatsgevonden en een uitkering niet meer als 'vangnet' maar steeds meer als een 'trampoline' richting arbeidsparticipatie wordt beschouwd (Jessop, 1993), is het de vraag of deze 'niche' overeind blijft staan. Belangrijker is echter, dat Jahoda voorbij gaat aan de ervaring van de niet-werkende en "het interpretieve proces" van individuen (Ezzy, 2017: 14).

In dit onderzoek wordt om die reden 'narratieve identiteit' (*narrative-identity*) als analysekader gebruikt, om op die wijze de wisselwerking tussen de subjectieve interpretaties en de objectieve gebeurtenissen te identificeren en het "interpretieve proces" in kaart te brengen. 'Narratieve identiteit' (Ricoeur, 1991) verwijst naar de veronderstelling dat mensen hun identiteit construeren door het vertellen van verhalen over zichzelf en over wat hen overkomt en dat mensen geneigd zijn om ervaringen te verpakken in een verhalen die 'kloppen', die samenhang hebben (zie ook Ezzy, 2017). De narratieve identiteit heeft dan ook invloed op hoe individuen zichzelf zien, en hoe ze hun toekomst vormgeven (zie ook McAdams, 1993). Door in dit onderzoek de verhalen van de vrouwen die partnergeweld hebben meegemaakt centraal te stellen, is beter begrijpen wat de waarde van werk is in relatie tot partnergeweld.

In zijn onderzoek “narrating unemployment” onderscheid Ezzy (2017) verschillende narratieven van baanverlies. Een ‘tragisch narratief’ bevat de fases afscheid en transitie (zie ook Ezzy 2017:69; verwijzing naar Van Gennep, 1977), waarbij de individuen het baanverlies verbinden met een, soms plotselinge en sterke, negatieve zelf-evaluatie en waarbij de transitie naar ‘werkende’ (i.e. het vinden van een nieuwe baan) als frustrerend wordt ervaren. Individuen kunnen echter ook een ‘romantisch narratief’ tentoonspreiden, waarbij er ook afscheid genomen wordt van de rol van ‘werkende’, maar waarbij dit baanverlies en de transitiefase niet als frustrerend wordt gedefinieerd. Ezzy gebruikt vervolgens de term ‘complex baanverlies’, wanneer de betekenis van werk ‘overschaduwd’ of ‘gecompliceerd’ wordt door gebeurtenissen die niet-werkgerelateerd zijn, zoals een ziekte of verhuizing (Ezzy, 2017: 113). De vrouwen uit dit onderzoek hebben partnergeweld ervaren, waarvan bekend is dat dit geweld een grote impact kent op hun fysieke en mentale gezondheid en er tijd, en hulp, nodig is om hiervan te herstellen en zullen mogelijk een complex narratief tentoonstellen. Anders dan bij Ezzy wordt in dit onderzoek niet alleen gekeken op welke wijze een niet-werkgerelateerde gebeurtenis (i.e. partnergeweld) de betekenis van baanverlies overschaduwd, maar wordt ook de invloed van partnergeweld op de betekenisgeving van werk gedurende de rol als ‘werkende’ en gedurende de transitie van ‘niet-werkende naar werkende’ belicht.

Tot slot is de invloed van partnergeweld op de waarde van werk, als niet-werkgerelateerde gebeurtenis, vermoedelijk niet eenduidig. Want ook hierbij geldt dat de vrouwen die partnergeweld hebben meegemaakt zich in een transitie bevinden: van ‘slachtoffer’ naar ‘ex-slachtoffer’. In Engelstalige literatuur wordt verwezen naar “victims” en “survivors” en waarbij vrouwen die partnergeweld hebben meegemaakt zich in verschillende sociale probleemarena’s bevinden (Lamb 1996; Picart 2003) plaatst. Een “victim” is gevangen en heeft weinig potentieel tot handelen (agency), terwijl een “survivor” iemand is die dit potentieel wel heeft, en keuzes kan maken. Volgens socioloog Dunn (2005) zal het beeld van het "passieve slachtoffer", noch het beeld van de "actieve overlevende" de ervaringen van de vrouwen die partnergeweld meemaken volledig dekken, omdat deze ideaaltypes de complexiteit van partnergeweld – en het transitieproces van herstel na partnergeweld – tenietdoet, maar is het alsnog relevant om de wijze waarop vrouwen zelf deze typologieën hanteren. Ook omdat de keuze van een typologie mogelijk afhankelijk is van de behoeften (en mogelijkheden) van hulp. In dit onderzoek worden de ideaaltypes “slachtoffer” en “ex-slachtoffer” gepositioneerd definieert continuüm, waarbij er een transitie plaatsvindt van een niet-geaccepteerde positie naar een geaccepteerde positie (Van Gennep, 1977 [1908]; Turner, 1969).

Samenvattend, is het doel van dit onderzoek om op basis van de ervaringen van slachtoffers van partnergeweld meer inzicht te op de waarde van werk op het meemaken van partnergeweld enerzijds en de impact van partnergeweld op de waarde van werk anderzijds. De vraag die in dit onderzoek

centraal staat is: *Wat is de waarde van werk voor vrouwen die partnergeweld hebben ervaren?* Deze vraag valt uiteen in drie deelvragen:

1. Hoe beleven vrouwen die partnergeweld hebben ervaren de waarde van werk in het voorkomen en stoppen van partnergeweld?
2. Hoe beleven vrouwen die partnergeweld hebben ervaren de waarde van werk in het herstel na partnergeweld?
3. Wat is in de beleving van vrouwen die partnergeweld hebben ervaren de invloed van partnergeweld op de waarde van werk?

1.4 Onderzoeksmethodiek en aanpak

Werving en selectie van participanten

De onderzoeksgroep bestaat uit 22 respondenten. Deze respondenten zijn geworven via het netwerk van deelnemers aan het effectonderzoek van De Nieuwe Toekomst.[1] Om in aanmerking te komen voor De Nieuwe Toekomst, en deel te kunnen nemen aan het effectonderzoek, voldoen de respondenten aan de volgende selectiecriteria:

- Vrouw zijn en ervaringen hebben met (ernstig) huiselijk geweld.
- Het geweld is gestopt en door de vrouw voldoende verwerkt om zich te kunnen richten op haar toekomst; dit is vaak na een periode van crisisopvang en/of intensieve hulpverlening.
- Factoren die voor de vrouw ernstig belemmerend kunnen werken om zich op haar toekomst te richten zijn in beeld en er zijn stappen gezet om de belemmerende werking te verminderen. Specifiek gaat het daarbij om schuldenproblematiek en huisvesting.
- Ze is gemotiveerd om het leven weer op te pakken en maatschappelijk actief te worden/een nieuwe wending aan het leven te geven.
- Ze beheerst de Nederlandse taal voldoende (spreken, lezen en schrijven) om aan de training te kunnen deelnemen en de opdrachten te maken.
- Ze heeft geen of zeer beperkt (on)betaald werk en heeft ondersteuning nodig om stappen te zetten richting economische zelfstandigheid.

[1] De Nieuwe Toekomst is in 2012 door de Nederlandse Vrouwen Raad (NVR) en de Federatie Opvang (FO) ontwikkeld en betreft een groepstraining van 10 bijeenkomsten gecombineerd met een individueel coachingstraject van ongeveer 9 maanden voor vrouwen die te maken hebben gehad met (ernstig) huiselijk geweld. In de training staat activering en het toekomstperspectief centraal en maken vrouwen een persoonlijk ontwikkelingsplan dat zij, met ondersteuning van een vrijwillige coach, uitvoeren en tussentijds zo nodig bijstellen. Het uiteindelijk doel van De Nieuwe Toekomst is controle over eigen leven en perspectief op economische zelfstandigheid. In 2018 is Atria vanuit het ZonMw-programma *Vakkundig aan het werk* een effectonderzoek en procesevaluatie gestart. Daartoe zijn 137 vrouwen anderhalf jaar gevolgd in hun weg van (ambulante) opvang naar (arbeids)participatie. Een deel van deze vrouwen neemt deel aan de interventie De Nieuwe Toekomst (interventiegroep) en zijn geworven via de regionale projectleiders. Een ander deel van de vrouwen ontvangt de reguliere zorg (controlegroep) en zijn geworven via medewerkers uit de vrouwenopvang.

Alle respondenten van de effectmeting (n=137) werden op 5 momenten gevraagd deel te nemen aan een gestructureerd interview, waarbij het laatste interview 1,5 jaar na inclusie is. Na afronding van dit laatste interview volgde een e-mail waarin respondenten konden aangeven of ze bereid waren deel te nemen aan een extra verdiepend interview over de ervaren ondersteuning na partnergeweld en de waarde van werk. 24 respondenten hebben hier positief op gereageerd, waarvan 22 respondenten partnergeweld hebben meegemaakt[2] en geïnterviewd zijn.

Samenstelling onderzoeksgroep

Middels het effectonderzoek van De Nieuwe Toekomst zijn achtergrondkenmerken uitgevraagd, welke in de tabel in de bijlage zijn weergeven.

Met een gemiddelde leeftijd van 39 jaar, varieert de leeftijd in de groep respondenten van 27 jaar tot 62 jaar. De 22 vrouwen hebben gemiddeld twee kinderen. De leeftijd van de kinderen varieert van 7 maanden tot 22 jaar, negen vrouwen hebben thuiswonende kinderen van 4 jaar of jonger[3]. Van twaalf vrouwen is één of beide ouders in het buitenland is geboren (Afghanistan, Antillen, Aruba, Bosnië, Engeland, Indonesië, Marokko, Rusland en Suriname), waarvan zes vrouwen ook zelf in het buitenland geboren is (Afghanistan, Antillen, Aruba, Marokko, Rusland en Suriname). Wat betreft opleidingsniveau hebben twee vrouwen een universitaire opleiding afgerond, zijn drie vrouwen in bezit van een Hbo-diploma, hebben elf vrouwen een Mbo-opleiding afgerond, hebben vijf vrouwen de middelbare school afgerond (vmbo, mavo of havo) en heeft één vrouw geen diploma. Allen behalve één hebben werkervaring. Voor zestien vrouwen geldt dat ze in de vijf jaar voorafgaand aan het eerste interview van het effectonderzoek[4] een betaald baan hadden.

Alle vrouwen hebben te maken gehad met partnergeweld. Behalve twee vrouwen, zijn alle geïnterviewde vrouwen gevlucht om te ontkomen aan het geweld en hebben ze tijdelijk in een opvanglocatie van de vrouwenopvang gewoond. De andere twee vrouwen hebben vanuit de vrouwenopvang ambulante hulp ontvangen. De vorm, intensiteit en duur van het geweld voorafgaand aan de ontvangen hulp is niet bekend[5]. Wel is bekend dat vrouwen die in deze opvangcentra verblijven vaker en ernstiger geweld rapporteren dan vrouwen die geen gebruik maken van de vrouwenopvang (Ansara

[2] De Nieuwe Toekomst richt zich op slachtoffers van huiselijk geweld. In de praktijk zijn dit voornamelijk slachtoffers van partnergeweld, maar sommige deelnemers hebben (ook) vormen van kindermishandeling of door 'bekenden' ervaren. Dit onderzoek richt zich expliciet op partnergeweld.

[3] Op het moment van 0-meting, welke zijn afgenomen tussen januari 2018 en oktober 2019.

[4] Idem.

[5] De effectmeting is dusdanig ingericht dat er een minimale beïnvloeding was op de uitvoerpraktijk. De interventie De Nieuwe Toekomst betreft een toekomstgerichte aanpak. Stilstaan bij het ervaren geweld uit het verleden zou daarom een potentieel risico op het te behalen individuele resultaat vormen. Daarom is in de eerste drie metingen alleen gevraagd of de respondent nog bang was voor haar ex-partner. In de laatste twee metingen, die na afloop van de interventie plaatsvonden, is middels de Composite Abuse Scale (CAS) in kaart gebracht of er sprake was van herhaling van partnergeweld.

& Hindin, 2010; Lyon, Lane & Menard, 2008), ze meer geweldgerelateerde verwondingen hebben (Saunders, 1994) en psychische problemen ervaren (Campbell, Sullivan, & Davidson, 1995; Helfrich, Fujiura, & Rutkowski-Kmitta, 2008). Tevens hebben de vrouwen die in opvangcentra verblijven een groter gebrek aan financiële en sociale middelen en is er in de vrouwenopvang, en ook in dit onderzoek, een oververtegenwoordiging van vrouwen met een laag opleidingsniveau en een migratie-achtergrond (Lünnemann et al.,2021; Glenn & Goodman, 2015; Wolf et al., 2006).

Tot slot hebben twaalf vrouwen deelgenomen aan De Nieuwe Toekomst. Op het moment van interview was de relatie met de gewelddadige partner, maar ook de hulp vanuit de vrouwenopvang en de interventie De Nieuwe Toekomst voor alle vrouwen beëindigd.

Het onderzoeksproces

Met de respondenten is door Suzanne Bouma (Atria) of Sonja van der Kemp (Panteia) een één-op-één interview afgenomen[6]. De interviews vonden in drie periodes plaats: juli 2020, november 2020 en maart 2021. Het interview bestond uit twee onderdelen. In het eerste deel van het interview zijn vragen gesteld over de ontvangen ondersteuning na partnergeweld, en specifiek in de periode na (ambulante) opvang. In het tweede deel van het interview is aan de vrouwen gevraagd te reflecteren op het verband tussen financiële (on)afhankelijkheid en partnergeweld enerzijds en de waarde van werk anderzijds. Er is gebruik gemaakt van een semi-gestructureerde vragenlijst, waarbij er ruimte is gelaten voor interpretatie en aanvulling. Zo is ook de keuze gemaakt het ervaren geweld geen onderdeel te maken van de vragenlijst en de vrouwen de ruimte te geven om zelf gebeurtenissen uit het verleden te noemen indien deze voor hen relevant werden geacht.

De interviews zijn met toestemming opgenomen. De audiobestanden zijn vervolgens woordelijk uitgeschreven door een transcriptiebureau. De transcripten zijn vervolgens gecodeerd en geanalyseerd in het computerprogramma AtlasTi. In de eerste codeer- en analyseronde is gefoct op narratieven rondom de kernconcepten ‘geweld’, ‘werk’, ‘participatie’ en ‘economische zelfstandigheid’. In de tweede ronde is onderscheid gemaakt in geweldsfase (tijdens en na partnergeweld) en betekenisgeving van werk (materieel/immaterieel/symbolisch) en zijn ‘ervaren hiaat in aanbod’ en ‘ervaren druk om te werken’ als extra codes toegevoegd. De bevindingen in deze rapportage zijn gebaseerd op de geanalyseerde data van alle afgenomen interviews. Omwille van de anonimiteit zijn alle namen van de 22 respondenten vervangen door pseudoniemen.

[6] Vanwege Coronamaatregelen is de keuze gemaakt om deze interviews telefonisch af te nemen.

Hoofdstuk 2 De waarde van werk in relatie tot partnergeweld

2.1 De waarde van werk in het voorkomen van partnergeweld

"Al heb je de beste baan die je hebben kan, je hoeft maar net die verkeerde persoon te treffen"

Alle geïnterviewde vrouwen zijn van mening dat het hebben van een betaalde baan partnergeweld niet kan voorkomen. De vrouwen die niet werkten ten tijde van het geweld geven tijdens het interview aan dat ze slachtoffers kennen die wél werkten. Ze zijn veelal van mening dat "*het in verschillende lagen van de bevolking [speelt]",* zoals **Noor (46)** het formuleerde. **Aniek (42)** deelde haar ervaring als volgt: *"Ik heb intussen wel wat mensen ontmoet die hoger opgeleid zijn en die in die situatie terecht zijn gekomen. Zelfs een advocaat en een politieagent met een blauw oog. Het is in alle rangen. Ik ben me daardoor bewust geworden dat het ten eerste niet alleen mij is overkomen, want ik ben gemiddeld, maar ook hoogopgeleiden en mensen in functies van wie je het totaal niet verwacht. (…) Het heeft me uit mijn hokje gehaald, dat het niet één categorie mensen is."*

Vrouwen die ten tijde van het geweld werkten, geven in de interviews te kennen dat ze het verontrustend zouden vinden wanneer er op maatschappelijk, politiek of wetenschappelijk niveau gedacht wordt dat werkende vrouwen minder risico lopen om slachtoffer te worden van partnergeweld. Enkele vrouwen werden oprecht kwaad over deze gedachte. Zoals **Lieke (40)**: *"Nee, want ik werkte ook gewoon. (…) Ik was helemaal niet afhankelijk van hem. Ik moest al m'n geld gewoon inleveren, maar in principe was ik gewoon financieel... Ik kon echt wel m'n eigen broek goed omhoog houden. Maar nee, nee. Daar kan ik me echt totaal... Het maakt me gewoon ook boos, zeg maar. (…) En dan hebben ze een baan en dan vallen ze weer in de klauwen van zo'n lul, en dan zeggen... Waar blijf je dan met je onderbouwing? Ik snap ook niet hoe je dit kan onderbouwen. Nee, dat vind ik echt onzin."*

Een aantal vrouwen zijn expliciet van mening dat de verklaring voor het risico op het meemaken van partnergeweld niet bij de vrouw, maar bij de man gezocht worden. Op basis van haar eigen ervaring licht **Verona (31)** toe: *"Van huis uit zijn wij heel open en eerlijk. En mijn ex-partner had dat bijvoorbeeld niet. Die kropte alles op en dat moest er dan allemaal in een keer uit. Ja, en dan kon ik alles op de rit hebben, en werken, en voor elkaar hebben. Maar dat heeft dan niet geresulteerd in dat het op die manier ook goed afloopt."* Andere vrouwen geven te kennen dat het wat hen betreft een combinatie van factoren betreft, en 'kwetsbaarheid' van henzelf – of andere slachtoffers die ze kennen – ook een risicofactor betreft. Zo geeft **Roos (49)** aan dat zij ten tijde van het geweld financieel onafhankelijk was van haar ex-partner en ziet zij, mede om die reden, geen verband tussen economische zelfstandigheid en het risico op partnergeweld. Wel ziet ze een verband met wat zij 'emotionele afhankelijkheid' noemt: "*Kijk, een vrouw kan financieel onafhankelijk zijn en niet zo sterk in haar schoenen staan, in haar ziel. (…) Maar [mannen] komen naar je toe en ze praten heel mooi allemaal en dan denk je: 'oh, dat is iemand die van me houdt, die me echt leuk vindt.' Ja, je gaat overstag door mooie*

praatjes. En dat is iets, ja. En ook al heb je een duurbetaalde baan, heb je een goedbetaalde baan, al ben je directrice. Ja, nou dan maakt dat niks uit. Als jij, als er in jouzelf een gat huist van onverwerkt trauma en pleasegedrag dan kun je altijd die mannen aantrekken."

De verwijzing van **Roos** naar "die mannen" zijn wat haar betreft "mannen met narcistische trekjes", die er op uit zijn "hun vrouw onderuit te halen". Ze heeft zelf ervaring met "zo'n man" en beschrijft dat hierdoor *"je hele eigenwaarde gewoon kapot [is]. En dan weet je niet meer wat je zelf wilt, je weet niet meer wie je bent, je weet niet meer waar je staat."* Meerdere vrouwen geven in het interview een beschrijving van hun ex-partner als 'narcist', met de drang om controle over haar handelen te krijgen, en te behouden. Net als bij **Roos**, beschrijft **Maud (29)** een optelsom van haar eigen kwetsbare persoonlijkheid, en de narcistische persoonlijkheid van haar ex-partner als voedingsbodem voor partnergeweld: *"Ik heb ook een hele moeilijke jeugd gehad. Ik ben opgegroeid met een alcoholistische vader. En een narcistische moeder. En het nodige gepest op school. En ik heb een anorexia verleden. Dus ik heb best wel wat dingetjes meegemaakt. En uiteindelijk was het natuurlijk één plus één is twee. Een kwetsbaar meisje en een gewelddadige narcistische partner…ja."*

Vanwege deze 'kwetsbaarheid', vermoeden enkele vrouwen - die zelf geen werk hadden toen het geweld aanving - dat een betaalde baan hen mogelijk "krachtiger" en "zelfverzekerder'" had gemaakt en ze daardoor "misschien" geen slachtoffer van partnergeweld waren geworden. Zoals **Layla (34)**: "*Ja, misschien ook wel als ik werk had, als ik eerder klaar was met mijn studie dan had ik wel een vaste baan, dan had ik ook gewoon elke maand, dan had hij ook niet zo'n grote mond tegen mij. Misschien om die reden dat hij dan misschien minder geweld ging gebruiken omdat hij ook een beetje ja, hoe moet ik dat uitleggen, dat is best wel lastig. Ja, hij keek altijd naar mij alsof ik ook een van de vrouwen ben die dan in [land] wonen. Want in het land waar ik vandaan kom werken de vrouwen niet. Dus de mannen die hebben alles te zeggen."* Later in het interview komt **Layla** echter deels terug op de potentiële beschermende werking van betaald werk in het voorkomen van partnergeweld: "*Misschien waren het ook allemaal smoesjes want ik was niet zo…Ik was hoog opgeleid, ik had mijn bachelor. Voor mijn huwelijk had ik al mijn bacheloropleiding af[gemaakt]. Maar ik weet het niet. Ik denk…bij hem was het vooral door die verslaving, die gokverslaving. En ik denk ook drugsverslaving."* Omdat ze lange tijd geen inzage had in de inkomsten en uitgaven van het gezin, kwam **Layla** er pas na de beëindiging van de relatie achter dat haar ex-partner schulden had gemaakt vanwege een gokverslaving, en vermoedelijk ook een drugsverslaving, en realiseerde ze zich dat de ruzies ook hadden plaatsgevonden als ze wél een betaalde baan had gehad: *"Achteraf [ben ik] blij dat ik niet ben gaan werken want dat geld was meteen doorgesluisd naar zijn gokverslaving."*.

Net als bij **Layla** beschreven ook andere vrouwen een combinatie van factoren die als voedingsbodem golden voor het meemaken van partnergeweld, en dat het hebben van werk in deze situatie onvoldoende bescherming biedt. Voor **Linda (44)** gold zelfs dat het hebben van betaald werk voor

haar ex-partner aanleiding was om geweld te gebruiken. Toen zij gelijktijdig met haar partner werkloos werd stegen de spanningen vanwege de, extra, financiële zorgen. Vervolgens geeft ze aan: *"Ik heb snel weer werk gevonden, hij dan weer niet en dan heb je dan ook alweer een trigger. Nou, dat in combinatie met narcisme en alcoholisme, ja, dan heb je: en, en, en."*

2.2 De waarde van werk in het stoppen van partnergeweld: materiële waarde

"*Dan had ik inkomen gehad, maar was het cirkeltje opnieuw begonnen*"

"Het is natuurlijk niet zo dat als je je eigen geld verdient dat je niet, dat er geen huiselijk geweld meer plaatsvindt of iets dergelijks. Maar ik denk wel dat je dan sneller de stap kunt zetten om weg te gaan of om je eigen onderkomen te zoeken." geeft **Tineke (38)** in het interview aan. Hiermee verwoordt ze de mening van de meerderheid van de geïnterviewde vrouwen: het hebben van werk kan niet voorkomen dat je geweld meemaakt, maar door de toegang tot financiële middelen, is de gewelddadige relatie volgens hen wel eerder te beëindigen. Vrouwen die ten tijde van het geweld geen werk hadden, vermoeden dat dit werk hen de benodigde toegang tot deze middelen zou verschaffen. "*Dan was ik al lang weggeweest, want had ik een plek gehad."* vertelt **Inge (33)** in het interview. "*Ik zat nu van: ik ben afhankelijk van jou voor mijn eten. Voor mijn luiers voor m'n kinderen. Als ik werk had gehad, dan was ik niet afhankelijk van hem geweest op dat vlak. En dan had ik dus veel eerder de stap kunnen zetten van: goh, ik ga zelf iets huren."* Vrouwen die ten tijde van het geweld wél betaald werk hadden - en toegang hadden tot deze inkomsten - zien dit als een bevoorrechte positie. **Saar (62)**: "*Ik was eigenlijk bevoorrecht. En ik heb wel heel veel geweld meegemaakt, maar ik heb altijd wel opleidingen kunnen doen, en sommige vrouwen hebben dat helemaal nooit kunnen doen."*

Er moet echter wel toegang zijn tot deze middelen en bij sommige vrouwen werd deze door de partner ontzegd. Voor een aantal vrouwen geldt dat ze hun opleiding of werk niet konden starten of continueren door de controlerende tactieken die hun gewelddadige partner toepaste. Zo vertelt **Layla (34)**: "*Ik wilde wel graag bijbaantjes hebben, maar daar deed hij ook heel moeilijk over. Omdat hij graag snel een kind wilde. Dus om die reden kon ik ook geen bijbaantjes doen want het huishouden was ook mijn taak, en ja, dat was ook wel zwaar zoveel dingen combineren."* Ook zijn er vrouwen die ten tijde van geweld een opleiding deden, maar zich genoodzaakt zagen om daarmee (tijdelijk) te stoppen. "*Ja, ik heb altijd in de [naam sector] gewerkt"* laat **Noor (46)** in het interview weten, *"en de laatste opleiding die ik deed was [naam opleiding], wat ik niet kon afmaken omdat ik op de vlucht moest. Dus, ja, dat soort dingen."* Ook **Rowena (32)** was bezig met een opleiding. Ze heeft niveau 3 kunnen afmaken, maar had graag verder gewild met niveau 4. Vanwege de gewelddadige thuissituatie heeft ze dit gestaakt: *"Ik was echt chaotisch eigenlijk"*. Voor **Aniek (42)** gold dat haar ex-partner haar regelmatig verbood om naar het werk te gaan en ze mede om deze reden in de ziektewet is gekomen.

Daarnaast geldt voor een aantal van de geïnterviewde vrouwen dat ze gedurende hun relatie te maken kregen met tactieken van financiële controle en financiële uitbuiting. "*Dat geld is altijd gezamenlijk geweest, in ieder geval niet onder mijn controle"* vertelt **Jasmina (49)** en ook **Amber (28)** "*had hem wel nodig om alles te kunnen betalen"*. **Linda (44)** geeft aan dat zij werkte en hij werkloos was: "*maar mijn ex [stond] niet open van 'zeg nou, weet je meid, hier heb je 50 euro, ga maar even boodschappen doen of dit en dat'. Nee, daar moest dan shag van gekocht worden en dan moest daar bier van gekocht worden en that's it."* Deze vrouwen hadden geen volledige zeggenschap of toegang tot hun eigen middelen, waarbij de materiële waarde van werk voor hen niet opging. In het verlengde hiervan is te verklaren waarom de meerderheid van de geïnterviewde vrouwen de term 'economische zelfstandigheid' niet koppelt aan het hebben van een eigen inkomen middels betaald werk, maar aan een onafhankelijkheidspositie ten opzichte van de partner. **Arina (48)** benadrukt in haar interview: *"Ik was ook niet financieel afhankelijk van mijn ex hè. Mijn ex en ik, ik heb alles apart gehouden. (…) Ja, het was pure angst als ik bij die man dus… En toen wist ik ook wel, dat moet je niet gaan samenvoegen want dat komt niet goed."* Maar ook vrouwen die geen inkomen uit werk hadden, zien zichzelf als 'economische zelfstandig' wanneer ze zonder hun partner toegang hebben tot financiële middelen. Zo vertelt **Myrthe (28)**: "*Ik heb eigenlijk nog nooit mijn hele eigen salaris verdiend, want de studiefinanciering kreeg je, daarna ben ik wel af en toe gaan werken, maar dan werd ik nog elke keer aangevuld en nu ben ik volledig afhankelijk."* Hoewel ze, nu ze een bijstandsuitkering heeft "volledig afhankelijk" is, is dit een afhankelijkheidspositie ten opzichte van de overheid en heeft ze "*financieel (…) echt niks te klagen"*. Later vult **Myrthe** in het interview aan: "*en ik zou ook nooit niet afhankelijk willen zijn van een man of van wie dan ook."*

Nederland kent ook alternatieve bronnen, zoals een bijstandsuitkering en hulp vanuit de vrouwenopvang, die bijdragen aan het (duurzaam) beëindigen van een gewelddadige relatie. Zo is **Verona (31)** van mening: ''*Kijk, in het ergste geval ben je dakloos natuurlijk. Maar dat kunnen ze jou in mijn situatie met twee jonge kinderen natuurlijk niet aandoen. (…) Nee, ik denk dat er altijd wel weer een manier is om een plek te vinden. (..) Het [is] echt wel goed geregeld allemaal hier."* Ook **Noor (46)** geeft in haar interview aan erg dankbaar te zijn voor de hulp die ze heeft ontvangen. Dat ze het heeft kunnen "overleven" zonder "financiële back up" had ze van tevoren niet voorzien: "*Die zekerheid dat ik het goed zou overleven, die was er gewoon niet. En of ik ook kon vertrouwen op die hulp, die is er helemaal niet. Want wie zegt dat je wel gewoon je uitkering rond krijgt. Wie zegt wel dat je de opvang kan betalen?"* **Noor** kan zich voorstellen dat deze onzekerheid voor sommige vrouwen een *"enorme drempel is"* en dat er "*vanuit die positie het bijna onmogelijk [wordt] om beslissingen te nemen."*

De drempel waar **Noor** naar refereert, kan ook vertaald worden als "financiële zelfredzaamheid". Bij financiële zelfredzaamheid gaat het om het zelfstandig kunnen regelen van de financiën. Dat betreft niet alleen de inkomsten en uitgaven in balans brengen, maar ook het vinden van de juiste

informatie.[7] **Arina (48)** is van mening dat financiële zelfredzaamheid van belang is om een gewelddadige relatie duurzaam te kunnen beëindigen. Ze geeft aan: "*Ik heb heel veel voorbeelden voor je van vrouwen met wie ik te maken heb, waar bijvoorbeeld één of andere toeslag wordt gestopt door een simpel administratief foutje. En die dan gelijk een ex of iemand uitnodigen om ze te helpen en voor je het weet zitten ze weer in de opvang. Dus economische zelfstandigheid is vrijheid, het is vrijheid."* Voor **Arina** is financiële zelfredzaamheid onderdeel van economische zelfstandigheid, en staat economische zelfstandigheid gelijk aan vrijheid. Tijdens het interview geeft ze aan dat ze ten tijde van partnergeweld *"heel erg zelfstandig was"* en "*alles wel [kon] regelen (…) met instanties en zo"*. Een aantal vrouwen vermoeden dat vooral vrouwen met een migratieachtergrond onvoldoende financieel zelfredzaam zijn. Zo vertelt **Layla (34)** op basis van haar ontmoeting met andere vrouwen in de opvang die niet in Nederland geboren waren en de Nederlandse taal niet machtig waren: *"Ik heb heel vaak van vrouwen gehoord dat ze niet wisten dat er hulp bestond. Anders hadden ze…waren ze eerder weggegaan bij hun man. (…) Zij dachten, als ze weg zouden gaan, dan komen ze op straat terecht. Dus daardoor gingen ze dus ook heel vaak die geweld negeren…eigenlijk totdat het steeds erger werd."* Verdere navraag laat echter zien dat ook een aantal geïnterviewde vrouwen zonder migratieachtergrond, voorafgaand aan de ontvangen hulp, niet voldoende op de hoogte waren van het hulpaanbod. Zo geeft ook **Layla** in het interview toe dat ze, net als de vrouwen waar ze zojuist aan refereerde, zelf niet wist dat er in Nederland opvang bestond die speciaal ingericht is om vrouwen die slachtoffer van huiselijk geweld zijn te helpen: "*en dan ben ik nog hoogopgeleid"*. Zij is, na een escalatie van het geweld - en via een anonieme melding - door de politie bij de vrouwenopvang afgezet.

Hoewel toegang tot financiële middelen – al dan niet via betaald werk - de kans op (duurzaam) beëindigen van gewelddadige relaties volgens veel van de geïnterviewde vrouwen kan vergroten, benadrukken de vrouwen dat er ook andere vormen van afhankelijkheid zijn die mogelijk sterker wegen in de keuze de gewelddadige partner te verlaten. Zo geeft **Jasmina (49)** aan: "*Ik was behoorlijk afhankelijk, maar zonder baan had ik nog vele malen afhankelijker geweest."* De afhankelijkheidspositie wordt niet alleen bepaald door economische zelfstandigheid en financiële zelfredzaamheid, maar ook bijvoorbeeld door thuiswonende kinderen. **Amira (46)** formuleerde deze afhankelijkheidsrelatie als volgt: "*Ik heb het gepikt van hem, omdat hij de vader is van mijn kinderen. Ik zal het nooit pikken van een ander."* Daarnaast is er sprake van 'emotionele afhankelijk', zoals **Roos (49)** haar afhankelijkheidssituatie eerder al omschreef. Zo komt **Inge (33)** later op haar woorden terug. Daar waar ze eerst van mening was dat ze door het hebben van betaald werk "*al lang [was] weggeweest"*, zegt ze later in het interview: "*Maar ik weet dat…Mijn ex zou mij nooit…als ik zou hebben gezegd van: goh, ik vertrek en ga bij dezelfde woningstichting waar ik op dat moment stond ingeschreven een ander huis zoeken in*

[7] Zie ook https://www.nibud.nl/beroepsmatig/financiele-redzaamheid/

de omgeving, had hij me nooit met rust gelaten. Dan had ik wel een ander huis gehad, maar dan had hij binnen een jaar tijd vrees ik weer terug bij me ingewoond. En dan was het hele cirkeltje weer opnieuw gaan draaien. En dan had ik werk gehad. En dan had ik inkomen gehad, maar was het cirkeltje opnieuw begonnen."

De angst voor een escalatie van het geweld na het verbreken van de relatie, maakte dat enkele van de geïnterviewde vrouwen de gewelddadige partner niet durven te verlaten. Zo denkt ook **Maryam (44)** dat toegang tot financiële middelen in haar situatie geen invloed had: "*Nee. Nee. Want sommige mensen hebben heel veel geld. En toch zitten ze vast in een relatie waar ze niet uit kunnen komen. En dan heeft het echt meer met het mentale, maar of je werkt of wat dan ook, het is echt meer mentaal. En angst. Van dreigingen die je krijgt. En angst voor je familie, voor je kinderen."* De angst die **Maryam** beschrijft is gerelateerd aan psychisch geweld. Ook voor **Jasmina (49)** gold dat het meemaken van psychisch geweld van invloed was op het kunnen beëindigen van de gewelddadige relatie. *"Laat ik het zo zeggen, als hij mij alleen geslagen had, dan was ik weg geweest",* licht **Jasmina** toe in het interview*, "Ik [had] een baan en [was] zelfstandig, maar hij had me op een gegeven moment zo onder controle dat ik op een gegeven moment niet eens meer wist wat normaal was, of niet, en dat is het ingewikkelde. Ik denk niet dat een baan je daar heel erg tegen kan beschermen. Want je gaat jezelf op een gegeven moment toch afsluiten. En ik had een collega met wie ik goed omging, maar hij [ex-partner] liep continu te vertellen dat zij op mijn positie uit was en dat ze mij wilde passeren. En ja, dat maakte me ook eenzaam. (…) En hij kon, hij kan superlief zijn, echt heel aardig en dan ga je echt aan jezelf twijfelen. En hij vertelt je ook dat het niet aan hem ligt, maar aan andere dingen of aan mij, natuurlijk. En dan is hij… hij is daar goed in… het is echt heel verwarrend."*

Het type geweld dat **Jasmina** beschrijft is te categoriseren als "intiem terrorisme", waarbij de partner macht en controle uitoefent en het slachtoffer volledig isoleert (Kelly & Johnson, 2008). Naast **Jasmina** zijn er nog meer vrouwen die vermoedelijk te maken hebben gehad met dit type geweld. Intiem terrorisme is te duiden als de meest extreme vorm van partnergeweld. Doordat de partner de eigen wil van het slachtoffer volledig ondermijnt, wordt het zelfvertrouwen en zelfbeeld aangetast maar ook het realiteitsbesef. **Lieke (40)** verwoordde het in haar interview als volgt*: "Want dat zeggen ze weleens, van: 'Wat maakt het dan dat je toch blijft?' Ik zeg 'ja, maar je moet je niet vergissen.' Ik zeg 'want op het moment dat hij... Je ziet alle twee de stoel. En je ziet alle twee dat ie zwart is. Zo ga je de ruimte in, en je ziet dat ie zwart is. Maar hij kan zo op je in praten dat je op een gegeven moment gelooft dat ie roze is.'"* Omdat bij intiem terrorisme de toegang tot financiële bronnen, maar ook de toegang tot familie en vrienden worden ontzegd, is het slachtoffer volledig afhankelijk van de partner en is het zeer moeilijk de gewelddadige relatie zonder hulp te verbreken. Dit verklaart mogelijk ook waarom meerdere vrouwen in het interview te kennen geven dat het geweld eerst moest escaleren en ze, via een (anonieme) melding bij de politie, in de crisisopvang terecht zijn gekomen.

2.3 De waarde van werk in het stoppen van partnergeweld: immateriële waarde

"Het was ook een vluchtoord, veiligheid en toch een beetje normaal mens kunnen zijn."

In de interviews worden, naast toegang tot middelen, nog een drietal andere functies benoemd van betaald werk in relatie tot partnergeweld: signalerende functie, bieden van een veilige haven en het behouden van persoonlijke identiteit. Een aantal vrouwen die gedurende de gewelddadige relatie niet werkten, vermoeden dat de gewelddadige situatie thuis op een bepaald moment op de werkvloer zichtbaar wordt en dit kan helpen om het geweld eerder te stoppen. Zo is **Veerle (28)** van mening dat "*het iedereen kan overkomen, ook al werk je. (…) Maar misschien dat je dan meer onder de mensen bent (…) dus dat iemand anders het eerder zou kunnen opmerken en aan de bel kan trekken."* Ook **Noor (46)** denkt dat het hebben van werk niet kan voorkomen dat een vrouw slachtoffer kan worden van partnergeweld, *"maar het kan wel betere inzichten geven en ertoe leiden dat situaties sneller opgelost kunnen worden. Want als ik huiselijk geweld ervaar dan gaat het doordruppelen naar mijn werk. En van daaruit gaan er maatregelen genomen worden richting mij. Ik word ziek of wat dan ook, ik kom bij de bedrijfsarts terecht. En je komt meteen in de molen terecht."* **Noor** voegt vervolgens toe: "*Misschien ervaar je emotioneel geweld, misschien ervaar je financieel geweld, misschien ervaar je seksueel geweld. Dat kan heel breed zijn natuurlijk en dat zijn allemaal beperkingen, belemmeringen op de werkvloer. De werkgever gaat daar last van krijgen en dan wordt het wel heel lastig om die maskers zo goed mogelijk op te blijven houden."*

Voor de vrouwen die gedurende de gewelddadige relatie werkten geldt echter dat ze zelf niet zozeer van mening zijn dat het geweld eerder is gestopt door 'maatregelen' vanuit hun werkgever. Allereerst omdat het voor werkgevers lastig bleek door de 'maskers' heen te kijken. Zo geeft **Linda (44)** in haar interview aan: *"Ik heb alles, eigenlijk alles, heel veel dingen verbloemd om het zo maar even te zeggen. Dus men wist eigenlijk ook niet echt wat er zich afspeelde. Dus daarom zeg ik, het was maskers hier en daar en smoesje hier en smoesje daar en zo ben ik eigenlijk jaren door het leven gegaan totdat mijn dochter dingen, nou ja, naar voren kreeg, hoe zeg je dat, liet zien, waardoor dat ik hulp heb ingeschakeld en eigenlijk via via in Blijf-van-mijn-lijfhuis ben terechtgekomen."* Voor **Jasmina (49)** gold dat ze meer dan 10 jaar kampte met spanningsklachten, en dat ze daartoe ook al regelmatig contact heeft gehad met een bedrijfsarts. Pas bij de laatste bedrijfsarts stortte ze haar hart uit: *"[Ik] begon opeens met praten en kon ik ook eigenlijk bijna niet meer stoppen met praten."* Daarvoor was ze, in haar woorden, "*in denial*" en was ze in de gesprekken met bedrijfsartsen niet altijd open en eerlijk geweest. Zowel tegenover de bedrijfsarts, als haarzelf. Net als bij **Linda** kwam **Jasmina** niet meteen "in de molen" terecht. In het interview is aan haar gevraagd of de werkgever iets anders had kunnen doen. In eerste instantie is **Jasmina** van mening dat haar werkgever *"er alles aan gedaan"* heeft en niemand haar eerder had kúnnen helpen. Later in het interview komt ze hier een beetje op terug: *"Misschien*

had ze kunnen vragen hoe het thuis was, ik weet niet." Ze geeft een aantal voorbeelden van vervolgvragen: "*'Voel je je genoeg gewaardeerd door je partner?' (…) Of bijvoorbeeld: 'Heb je genoeg kennissen of vrienden om je te helpen?' Want dat is ook wel een 'red flag'. Als iemand geen vrienden of kennissen bijna meer heeft…Misschien dat soort dingen."*

Voor **Aniek (42)** gold dat het geweld wel ging 'doordruppelen' naar de werkvloer en er tevens maatregelen zijn getroffen, maar dat deze een averechts effect hadden. Ten eerste is ze noodgedwongen in de ziektewet gekomen: "*Dat was voor mij juist het begin van een hel. Want werk was voor mij een soort van uitvlucht, een veilige omgeving en uiteindelijk een plek waar ik dingetjes ging vertellen. Toen ik in de Ziektewet kwam, heeft dat er voor gezorgd dat ik 24/7 door hem werd aangepakt. Dus het was ook een vluchtoord, veiligheid en toch een beetje normaal mens kunnen zijn. Ook weer dat nuttig zijn en functioneel voelen. Je gezien en gehoord voelen. Dat is er dan niet meer. Daarna ging het wel heel erg slecht met mij".* Ook is **Aniek** een assertiviteitstraining aangeboden. Ze vertelt hierover: "*Ja. Ik kan er nu wel om lachen, hoor. [Maar] het eerste huiswerk wat ik kreeg was 'nee zeggen'. Een week later kwam ik terug bij die assertiviteitstraining met dikke blauwe ogen. 'Dit krijg ik als ik nee zeg.' Toen is uiteindelijk het balletje gaan rollen."* **Aniek** beschrijft haar werk als een "vluchtoord" en een "veilige omgeving". Ook enkele andere vrouwen die gedurende de gewelddadige relatie werkten beschrijven deze functies van werk. Zo beschrijft **Linda (44)** een relatie van *"20 jaar waarvan 15 jaar echt slecht"* waarin ze ongeveer 18 jaar "*puur voor de afleiding"* gewerkt heeft. Ook benoemde **Aniek** dat ze op het werk "toch een beetje normaal mens" kon zijn. Later in het interview licht ze toe: *"Op een gegeven moment was het [i.e. de thuissituatie] verre van normaal. Het is gemakkelijk gezegd, maar je raakt jezelf volledig kwijt. Door je werk, kan je je identiteit, nou nee, dat ook weer niet, sommigen wel... Je snapt wat ik bedoel, toch? Het is wel een deel van wie je bent."*

Vrouwen geven echter te kennen dat de gebeurtenissen die gerelateerd zijn aan het geweld de betekenisgeving van werk uiteindelijk 'overschaduwen'. Zo zegt **Amira (46)***: "Ook toen ik werkte…toen ik getrouwd was… Het was alsof ik niet leefde. Ik voelde de vreugde van het werk ook niet meer. Het was gewoon alles op automatische piloot."* Voor alle geïnterviewde vrouwen die tijdens de gewelddadige relatie werkten, geldt dat ze op een bepaald moment (tijdelijk) moesten stoppen met werken. De redenen om te stoppen, zijn gerelateerd aan partnergeweld. Zoals al beschreven gold voor een aantal vrouwen dat hun partner hen de toegang tot werk verbood. Andere vrouwen hadden te maken met gezondheidsklachten, die gerelateerd waren aan het geweld en waardoor ze niet langer konden functioneren op hun werk. Zo is **Myrthe (28)** "*op een gegeven moment (…) bij [naam winkel] gestopt, want ik had heel erg last van angst en paniekaanvallen en het werd me gewoon echt te veel met de thuissituatie."* Ook zijn er vrouwen die vanwege een verhuizing naar de vrouwenopvang (tijdelijk) niet meer konden werken.

2.4 De waarde van werk na partnergeweld: inzicht in het herstelproces

"Het is als zo'n achtbaan, je hebt ups-and-downs en dan gaat die weer een scherpe bocht naar rechts of links"

Er is vrouwen gevraagd naar de waarde van werk in herstel na partnergeweld. Alle geïnterviewde vrouwen – ook de vrouwen die geen recent arbeidsverleden hebben – vinden werk van waarde. De wijze en mate waarop werk van waarde is, wordt echter bepaald door het momentum in de transitie van 'slachtoffer' naar 'ex-slachtoffer'. Om de waarde van werk in het herstel te duiden, is het allereerst van belang deze transitie beter te begrijpen.

De geïnterviewde vrouwen geven te kennen dat het meemaken van partnergeweld gepaard gaat met gevoelens van angst, verlies van controle en depressie. Het leidt, met andere woorden, tot een daling in zelf-evaluatie waarmee de vrouwen blijk geven van een tragisch narratief. Voor de geïnterviewde vrouwen betrof het afscheid van een toekomstbeeld dat ze bij het aangaan van de intieme relatie voor ogen hadden – het ideaal van een lang en gelukkige relatie met hun partner – waarna er een fase volgt die te duiden is als een transitie van 'slachtoffer' naar 'ex-slachtoffer'. Deze transitie is grillig en onstuimig. **Linda (44)** vergelijkt de transitiefase met een "achtbaan", met "ups-and-downs" en met plotselinge "scherpe bochten naar rechts of links".

Op basis van de interviews, zijn er in de transitie van 'slachtoffer' naar 'ex-slachtoffer' een aantal keerpunten te onderscheiden. Het eerste keerpunt dat zich aandient, betreft het beëindigen van de gewelddadige relatie. Voor alle geïnterviewde vrouwen geldt dat ze de gewelddadige partner op een bepaald moment hebben verlaten. Voor enkele vrouwen betreft dit een vrij plotseling keerpunt, die voorafgegaan is door een escalatie van het geweld en waarna de vrouw is gevlucht of door de politie bij de vrouwopvang is gebracht. Voor andere vrouwen heeft dit keerpunt zich zeer geleidelijk ingezet en is in eerste instantie geprobeerd – en veelal met hulp van maatschappelijk werkers, sociale wijkteams en/of ambulante hulpverlening – de relatie te behouden. Beëindiging van de relatie betekent echter niet per definitie dat ook het geweld stopt. Zo konden slechts zes vrouwen aangeven dat hun ex-partner in de 12 maanden voorafgaand aan de laatste meting van de effectstudie "nooit" gewelddadig is geweest.[8] Daarnaast is er de angst voor het geweld en gaven tien vrouwen tijdens de laatste meting van de effectstudie aan (nog steeds) bang te zijn dat hun ex-partner geweld zou gaan gebruiken tegen henzelf of de kinderen. Vooral wanneer er kinderen zijn en er afspraken volgen over de omgangsregeling, is er nog contact met de gewelddadige ex-partner. Dit gebeurt niet zelden via bemiddeling (of mediation) of een rechtszaak. Deze trajecten worden door de vrouwen als zeer stressvol ervaren. Ook omdat de vrouwen hierdoor constant geconfronteerd worden met de ervaring van

[8] Dit betreft de laatste meting van het effectonderzoek, welke 1,5 jaar na inclusie wordt afgenomen. Voor de 22 vrouwen die voor dit onderzoek geïnterviewd zijn, zijn deze laatste metingen afgenomen tussen juli 2019 en april 2021.

het geweld. Het keerpunt 'beëindigen van de gewelddadige relatie" brengt daarom niet per definitie rust en een stijging in zelf-evaluatie met zich mee.

Voor de vrouwen die gebruik hebben gemaakt van tijdelijke opvang betreft de verhuizing uit de vrouwenopvang een nieuw keerpunt. Niet zelden weten de vrouwen, naast de startdatum, de exacte einddatum van hun opvangperiode te benoemen. Het moment dat de verhuisdatum helder is, gaat veelal gepaard met gevoelens van blijdschap en hoop. Zo heeft **Linda (44)**, via het netwerk van haar ouders, een woning kunnen vinden in haar geboorteplaats: *"Toen kon ik kiezen van, ja, weet je, of nog langer in het Blijf-van-mijn-lijfhuis zitten of wat meer je leven opbouwen en de vrijheid opbouwen en dat soort dingen. (…) Toen heb ik hier alles zelf weten op te bouwen en overal achteraangezeten."* Voor veel vrouwen geldt echter dat deze opleving in positieve gevoelens kort na de verhuizing weer kantelt. Zij ervaren de periode na verhuizing als angstig, eenzaam en onrustig. *"Als je uit de vrouwenopvang komt, dan val je in een gat. Dan ben je weer aan jezelf toegewezen, je bent eenzaam, misschien nog hartstikke bang, je moet met therapieën gaan beginnen en je nieuwe omgeving leren kennen"* vertelt **Aniek (42), "***Dit is vaak iets waar overheen wordt gestapt van 'ze hebben een huisje, nog een paar keertjes nazorg en dan gaat de aandacht weer naar een andere vrouw in de vrouwenopvang'. Terwijl juist het eerste jaar het allerzwaarste is. De eerste twee jaar. Ik ben hier zo eenzaam geweest. Zo ellendig. Het is dat ik die cliëntenraad had en die therapieën."* Voor vrouwen die naar een andere woonplaats verhuizen dient zich een periode aan waarin ze alles weer opnieuw moeten opbouwen. *"En toen kwam ik ook wel een beetje in de 'downfall' omdat ja, je hebt een nieuw huis, andere woonplaats, je moet alles weer opnieuw doen",* licht **Roos (49)** in haar interview toe**,** *"Allemaal nieuwe mensen en noem maar op. Dus dat was best wel heftig en toen heb ik er ook voor gekozen om eerst aan mijzelf nog verder te gaan werken, om beter te worden zeg maar."*

Linda wil vrijheid en haar leven weer opbouwen, **Roos** startte met therapieën en ging als vrijwilliger aan de slag en **Aniek** wil weer beter worden. Het "aan mijzelf werken" en "weer beter worden" komt in veel narratieven terug. De periode na de opvang staat voor veel vrouwen dan ook gelijk aan de start van een periode waarin 'herstel' centraal staat. Om te herstellen is rust nodig en tijd voor jezelf. Deze rust wordt niet op elk moment door de geïnterviewde vrouwen ervaren, waardoor de het "werken aan jezelf" niet een continu proces is, maar juist vaak wordt onderbroken. Zo geeft de verhuizing voor vrouwen met thuiswonende kinderen ook onrust, omdat het zoeken van een nieuwe school en kinderopvang, maar ook de juiste hulp voor hun kinderen, centraal staat. Tevens geven een aantal vrouwen expliciet te kennen hun eigen herstel ten behoeve van de kinderen uit te stellen. *"Ik weet dat ik in de toekomst…in de toekomst moet ik ook nog met een psycholoog aan de gang gaan, om dat ene te verwerken, maar momenteel heb ik daar gewoon geen behoefte aan.",* vertelt **Maud (29)**. **"***Ik heb ook gewoon mijn zorgen met mijn kindjes en ik kan nu bijvoorbeeld geen terugval maken voor mezelf*

in emoties, of weer teruggaan naar het verleden, omdat ik dan niet de sterke moeder kan zijn die de kinderen nodig hebben. Dus dit is gewoon niet de tijd om met mezelf aan de slag te gaan."

Net als veel andere vrouwen wil **Maud** controle behouden over haar herstelproces, want "werken aan jezelf" luidt een periode in waarin het herstel na partnergeweld al het andere overschaduwt. **Farah (33)** geeft aan dat het "*op een gegeven moment ook gewoon makkelijker [was] om het weg te stoppen.*" Wel betekende dit bij haar dat *"het dan na een paar jaar en in één keer opduikt"* en ze hier naar eigen zeggen *"erg veel last"* van heeft gehad. **Arina (48)** is van mening dat er een '"taboe" is op slachtofferschap, ook onder de vrouwen zelf. "*Er zijn ook heel veel vrouwen die uit de opvang komen en die dan doen alsof er niets aan de hand is, nooit is geweest. Dat kan gewoon niet goed zijn."* **Arina** heeft nazorg ontvangen, maar had extra psychologische zorg nodig. Dit diende ze zelf te regelen, waarbij ze volgens stuitte op een wachtlijst. *"Dat helpt niet"*, is de conclusie van **Arina**. Ze geeft aan dat haar ervaring niet uniek is en draagt in het interview als oplossing aan om vanuit de opvang, en gelijktijdig met het aanvragen van een urgentieaanvraag voor een woning, een inschrijving te regelen bij een GGZ-instelling. *"Dan overbrug je in ieder geval een periode. Een terugval krijgen ze allemaal."*

Voor **Inge (33)** geldt dat ze wel vrij snel na de opvangperiode hulp heeft ontvangen van een psychiater, maar dat ze er destijds, naar eigen zeggen, nog niet klaar voor was. *"Ik heb de psychiater compleet om de tuin geleid: 'Het gaat fantastisch met me. Ik snap niet waarom ik hier zit, het gaat fantastisch met me.' Terwijl dat eigenlijk helemaal niet zo was."* vertelt **Inge**, "*Ik was er nog niet aan toe om te vertellen hoe of wat.*" Ze is naar eigen zeggen pas recent "echt" met verwerken gestart: *"In november kreeg ik pas rust in mijn leven. Maar zodanige rust dat ik merkte aan mezelf: kijk ik kan nu dingen loslaten. Ja, het doosje opendoen waar alle ellende inzit en gewoon langzaamaan beginnen met: wat is er nu eigenlijk gebeurd? En omdat ik toen pas die rust vond, is dat pas bij mij toen begonnen. Eerst met heel veel huilen."* **Inge** is van mening dat je pas kunt starten met verwerken, als je erkent dat het niet goed gaat: *"Op het moment dat jij zegt van: het gaat goed met me. Ben je nog niet aan het verwerken. Pas als jij durft te zeggen van: vandaag gaat het echt helemaal niet goed, dan ben je aan het verwerken."*

Inge proclameert hier een standpunt die door meer vrouwen wordt gesteund. Naast de 'keerpunten' die gerelateerd zijn aan gebeurtenissen – zoals herhaling van geweld, verhuizing in en uit de opvang en (justitiële) trajecten rondom omgangsregelingen van de kinderen – is ook de erkenning van het eigen slachtofferschap een belangrijk keerpunt in de transitie naar 'ex-slachtoffer'. Die erkenning is niet altijd gemakkelijk en met name de 'drang' naar onafhankelijkheid lijkt sommige vrouwen in de weg te staan. Zo heeft ook **Noor (46)** hulp ontvangen om zichzelf, in haar woorden, *"weer te organiseren"*. Ze vond het echter moeilijk te accepteren dat ze hulp nodig had. *"Hulp vragen was voor mij altijd al een pijn-moment zeg maar. Dan geef je toch een stuk van je zelfstandigheid af. (…) En daar dan afstand van nemen, dat heb ik echt moeten leren."* In retrospectief is ze blij dat ze hulp heeft gevraagd

en ontvangen. Zo vertelt **Noor** later in het interview: "*En ik vind dat hulp heel belangrijk is, want pas als je hulp krijgt, dan krijg je inzicht dat je inderdaad met een hele heftige situatie bezig bent, dat je er middenin zit. Want anders blijf je van jezelf verwachten dat je het allemaal goed moet kunnen omdat het zo hoort."*

2.5 De waarde van werk na partnergeweld: de verwerkingsfase

"Voor mij werd het op een gegeven moment, ja, een soort vogeltje. Dat kooitje in, je moet herstellen. En op een gegeven moment dan doen ze het deurtje open en dan mag je de maatschappij weer in."

De geïnterviewde vrouwen laten een complex narratief zien, waarbij de betekenisgeving van werk op veel momenten 'overschaduwd' of 'gecompliceerd' wordt door gebeurtenissen die gerelateerd zijn aan het geweld. Gerelateerd aan de impact van partnergeweld en een grillig herstelproces, wordt de waarde van werk voor de vrouwen die partnergeweld hebben meegemaakt bepaald door het 'momentum'. Het herstelproces is grofweg in te delen in drie fasen: verwerken, oriënteren en re-integratie. Deze paragraaf beschrijft de mate en de wijze waarop werk voor de geïnterviewde vrouwen van waarde is in de verwerkingsfase.

Zoals beschreven start de verwerkingsfase niet per definitie meteen na beëindiging van de gewelddadige relatie, maar kan deze uitgesteld worden en ook op meerdere momenten in het herstelproces weer terugkomen. In de interviews geven bijna alle vrouwen te kennen dat er in deze fase van "verwerken", "werken aan jezelf" en "werken aan herstel" geen ruimte is voor betaald werk. Sommige vrouwen die in deze fase wel zijn gaan werken, geven aan dat deze stap, in retrospectief, het herstelproces niet ten goede deed. Zo beschrijft **Roos (49)** haar herstelproces als volgt: *"Ik [wilde] te snel. Ik wilde alleen maar…ik was een sneltrein."* Later zegt ze*: "Ik had wel verwacht snel weer te gaan werken, omdat ik nogal een strijder ben (…) maar op een gegeven moment liep ik tegen de lamp".* Mede op basis van soortgelijke ervaringen, zijn veel vrouwen van mening dat het herstelproces eerst volledig afgerond moet worden, wil het werk van waarde zijn. **Linda (44)** legt in haar interview uit: *"De waarde van werk is ontspanning, om het sociale, om het zo maar even te zeggen. Daar haal je ook wel weer je krachten uit en ook wel weer andere dingen uit, maar ja, goed, weet je, het moet wel kunnen en op dit moment zit het er voor mij niet in. (…) Ik heb liever een goed herstel dan dat ik blijf kwakkelen zeg maar."* **Amber (28)** stelt: *"Werk is natuurlijk ook een belangrijke afleiding, maar vooral echt…ja psychische hulp denk ik dat dat het allerbelangrijkste is."*

Toch ervaren vrouwen ook in de verwerkingsfase de druk om te werken. **Aniek (42)** laat in haar interview blijken dat ze vanuit verschillende kanten druk ervaart om sneller te gaan werken dan mogelijk goed voor haar is. *Het is ook heel lastig, want 'Wat doe je?' is bijna een standaard vraag als je nieuwe mensen ontmoet, toch?"* zegt **Aniek** in het interview. Ook vergelijkt ze haar eigen situatie met

anderen en concludeert ze "*vriendinnen van mij heb ik in de afgelopen 10 jaar huizen zien kopen, gezinnen zien opbouwen en op vakantie zien gaan. Van die normale dingen. Voor mijn gevoel heb ik best stilgestaan."* Ook was de vader van **Aniek** van mening: "*maar kind, je moet gewoon gaan werken, dan is alles opgelost."* **Aniek** heeft haar vader op een gegeven moment uitgenodigd om bij een therapiesessie aanwezig te zijn: "*zodat hij duidelijk te horen kreeg dat het bij mij geen onwil was."* Hier hoorde hij van haar therapeut dat betaald werk voor **Aniek** een averechts effect op haar herstelproces zou hebben. *"Dan zou ik binnen de kortste keren weer in de Ziektewet terechtkomen. Misschien wel weer verder van waar ik was."* Haar vader begreep daarna de boodschap. *"Op de één of andere manier was dat nodig voor mijn vader om te horen. Want ik kan het honderd keer tegen hem zeggen. (…) Het kwetste me wel. Natuurlijk, het liefst... Het is niet dat ik niet wil werken, het is dat ik dat gewoon niet geregeld kreeg met mijn trauma's, herbelevingen en dissociatie."*

Ook hebben een aantal ervaring met de re-integratiediensten vanuit de gemeente of het UWV die het lastig vinden hun begeleiding af te stemmen op de impact die het geweld bij de vrouwen heeft achtergelaten. *"Het zijn littekens op de geest, dat ziet men niet."* is de conclusie van de begeleiding die **Linda (44)** vanuit het UWV ontvangt. Ze geeft aan dat ze door PTSS-klachten haar werk "compleet" moest "stopzetten" en dat ze nu vanuit het UWV druk ervaart om weer aan de slag te gaan. *"Ze willen gewoon niet luisteren"* is **Linda** haar analyse, *"Ik geef meerdere keren nu aan van, jongens, ik wil best werken, ik wil het best doen, maar lichamelijk en geestelijk kan ik die druk niet aan. En dan ga ik het doen dan, weet je, als ik ergens voor ga, ga ik er ook 100 procent voor en als ik daar dan 100 procent daarvoor ga, voor mijn werk, dan zijn er heel veel dingen wat ik gewoon eigenlijk weer uit zet en dat wil ik niet, ik wil nu voelen wat ik voelen moet en niet meer op de automatische piloot verder gaan. Ik heb eigenlijk nog heel veel dingen moet ik gewoon nog leren en doorhebben dat het gewoon ook anders kan en dat is een beetje een strijd op dit moment."* In het interview geeft ze aan dat ze weleens denkt: *"had ik maar een gebroken arm of een gebroken been, dat ziet men. Men ziet niet dat wat geestelijk iets met een mens heeft gedaan."* **Linda** heeft het gevoel dat ze zich *"continu [moet] verdedigen en herhalen"*.

Hoewel meer vrouwen zeggen vanuit de gemeente of het UWV een 'druk' te ervaren om sneller te werken dan wat hun betreft goed voor ze is, zijn er ook vrouwen die naar eigen zeggen "met rust worden gelaten". Zo ontvangt **Arina (48)** *"gewoon standaard elke zomervakantie een brief"* van de gemeente. **Arina** geeft aan: "*ze weten van mijn situatie af, ik heb het ze ook echt vertelt*" en houden er naar haar mening ook rekening mee. Wel heeft ze een weerbaarheidstraining ontvangen, maar had ze liever hulp gewild wat "*ja, wat dan weer kan leiden tot werken*". Ook voor **Lieke (40)** geldt dat haar contactpersoon bij de gemeente heeft besloten het contact minimaal te houden. *"Ze hebben gezegd: 'Joh, we halen heel die druk bij je weg, geen gesprekken. Als we info van je nodig hebben dan benaderen we je, en voor de rest is het even wat het is'."* **Lieke** geeft aan het te waarderen dat ze nog niet meteen

aan het werk hoeft en denkt geen begeleiding nodig te hebben in het oriënteren op de arbeidsmarkt. Ze benadrukt dat ze hoog opgeleid is *"en ik ben mondig genoeg en ik kan gewoon prima mijn mannetje staan, dus...en ik hoop natuurlijk dat dat alleen maar meer wordt."* Later in het gesprek geeft **Lieke** echter aan dat ze misschien wat hulp kan gebruiken bij het opstellen van haar CV en *"ik heb wel iemand nodig die tegen mij zegt van 'is dit wel reëel?' Want ik zou gerust op het moment dat het weer kan, zou ik weer voor 32 uur gaan werken. (…) Want die verleiding, voor mij op het moment dat ik denk: oh, ik heb weer een sprankje, dan ga ik gewoon voor de volle 100 procent, ga ik er weer in. En eigenlijk moet ik heel... Dat sprankje, daar moet ik zo kostbaar mee omgaan…"*

De druk om te werken bevindt zich daarom ook expliciet bij de vrouwen zelf, wat kan resulteren in extra frustraties. Op een gegeven moment geeft **Lieke** in haar interview aan: "*Ik ben er gewoon klaar mee. Ik wil gewoon leven. En ja, dan heb je weleens momenten dat ik denk van: ja, ben ik hier dan voor weggegaan? Joh, had me lekker daar gelaten, en was daar lekker gebleven. Dat was ook niet alles, maar soms voel je ook dingen, ervaar je dingen die je niet wil."* Vervolgens vergelijkt **Lieke** de fase van verwerking, waarin ze afhankelijk is van professionele hulp, in haar interview als een 'kooi' waaruit ze nog vrijgelaten moet worden. *"Voor mij werd het op een gegeven moment, ja, een soort vogeltje. Dat kooitje in, je moet herstellen. En op een gegeven moment dan doen ze het deurtje open en dan mag je de maatschappij weer in. En dat gevoel geeft dit een beetje. Dat dat een beetje het laatste is, en dan heb ik zoiets van: en dan ben ik gewoon weer net als iedereen. Ik werk, ik heb weekend, en dat."*

2.6 De waarde van werk na partnergeweld: de oriëntatiefase

"Ik moest weer keihard werken om te ontdekken: wie ben ik, wat vind ik leuk, wat kan ik, wat kan ik niet?"

In de oriëntatiefase van het herstelproces staat het (her)ontdekken van de eigen identiteit centraal, ook in relatie tot hun rol als 'werkende'. **Farah (33)** geeft in haar interview aan: *"Het is niet alleen maar dat je fysiek bent mishandeld, je bent ook geestelijk mishandeld. Dat is nog veel erger. Je hele eigenwaarde is gewoon kapot. En dan weet je niet meer wat je zelf wilt, je weet niet meer wie je bent, je weet niet meer waar je staat. Je moet jezelf compleet hervinden op alle facetten*." Ook de rol van moeder is voor bijna alle vrouwen met kinderen veranderd. Veelal wonen de kinderen na het verlaten van de partner volledig of het grootste deel bij de vrouwen en dienen ze een nieuw balans te vinden. **Noor (46)** deelt tijdens het interview haar ervaring als volgt: *"Dan ben je ineens alleen in het leven en dan stuit je natuurlijk tegen problemen dat je het moederschap minder goed kan combineren met een baan en dat je zelf dan heel erg in elkaar geramd bent, emotioneel, zeg maar. Dat je nog bezig bent om jezelf te organiseren voordat je überhaupt iets anders kan doen. En dat zijn wel dingen waar je wel serieus mee moet omgaan."* **Myrthe (28)** vertelt: *"Ik wil het graag goed doen hè, op mijn werk, thuis, met mijn kinderen. (…) Dan denk ik dat ik op een gegeven moment ergens tekort ga schieten."* Ook merkt ze op

dat ze het heel moeilijk vindt haar kinderen "los te laten": *"Ik ben heel bang, ja gewoon, ik vertrouw mensen niet met mijn kinderen om het zo maar te zeggen."*

Het niet durven loslaten van haar kinderen, is voor **Myrthe** een factor die gerelateerd is aan het meegemaakte partnergeweld en een stempel drukt op haar rol als 'werkende'. Ook andere vrouwen ervaren dat ze door het partnergeweld "niet meer zichzelf zijn" en om die reden ook opnieuw moeten ontdekken welk werk bij hen past. Voor **Nisa (47)** geldt dat ze graag weer het werk wil oppakken dat ze jarenlang heeft gedaan, maar dat de impact van het geweld deze mogelijkheid heeft ontnomen. *"Iedereen was gelukkig als ze gewoon mij zagen,"* vertelt **Nisa** over haar vorige functie, *"En nu ik ben echt kapot en depressief en…Alles is zwart…En ik [kan] niet meer lachen en ik vergeet ook glimlachje te geven aan mensen op straat, weet je (…) En dan denk ik oké, ik wil wel werken, maar wat? Ik ben 46, ik ben niet meer jong maar ik ben nog jong. Dus ik weet…en ik moet echt nadenken: wat wil ik eigenlijk? Wat wil ik eigenlijk?"*

Lieke (40) beschrijft deze oriëntatiefase als volgt: *"Ik moest weer keihard werken om te ontdekken: wie ben ik, wat vind ik leuk, wat kan ik, wat kan ik niet?"* Naast dat de oriëntatiefase "keihard werken" is - en er daarmee minder ruimte is voor betaald werk - uiten veel vrouwen de behoefte een baan te vinden die bij hen "past" en om die reden graag eerst deze oriëntatiefase willen afsluiten, alvorens te gaan werken. Wel kunnen andere vormen van participatie eraan bijdragen de vraag 'wie ben ik en wat vind ik leuk' te beantwoorden. Zo heeft **Saar (62)** via vrijwilligerswerk ontdekt dat ze niet kan werken met iemand die dominant is, "*want dat triggert bij mij nog weleens."* **Roos (49)** heeft zich op een gegeven moment aangesloten bij een facebookgroep, waar ze veel steun aan heeft. *"Elke keer als ik een downfall ga, dat ik weer aan mijn ex dacht, en dat ik hem miste en dat ik verdriet om hem had, dan ging ik in zelfonderzoek, voor mezelf van waarom heb ik nog last daarvan? (…) Dan ging ik weer dingen opzoeken en lezen. (…) En zo kwam ik daar uit.",* beschrijft **Roos** in het interview. *"Nou, kom ik op de Facebookgroep en er zitten mensen op, of vrouwen op, die ook in een mishandelde relatie zitten, of er net uit zijn. (…) Dus waar ik kan geef ik tips en als ik het zeg maar niet kan dan doe ik het ook niet."* Ze heeft via dit netwerk een vrouw getroffen die haar heeft geholpen te ontdekken welk werk goed bij haar past. Tijdens het interview beseft **Roos** dat ze eigenlijk is gaan 'netwerken', terwijl ze dat voorheen heel moeilijk vond. "*Ja, want netwerk uitbouwen dat doe je eerst niet omdat je dan dus in die situatie zit. Want die lui zijn echt eng. Die kerels kunnen nog gaan stalken en weet ik veel wat. Dus je zit in je eigen kooitje eigenlijk, terwijl je wel buiten loopt, zit je nog in een kooi. En als ze dan zeggen van netwerk uitbreiden. Ja, dan is dat een beetje lastig eerst. Maar als je het doet dan… Dan zie je maar weer, dat er wel op dit moment wat op je pad komt."*

Een aantal hebben vrouwen hulptrajecten gevolgd die te kenmerken zijn als empowermenttraject, en aangeboden werden vanuit de vrouwenopvang of een welzijnsinstelling, en bijdroegen aan het zelfonderzoek. **Aniek (42)** kreeg echter het gevoel "*alsof ik een beetje het goede-doel-projectje*

was". Veel liever zag **Aniek** dat er was gekeken naar haar krachten, in plaats van haar beperkingen. *"Ik heb negen jaar aan die ellende moeten denken. Op een gegeven moment zit je lekker in die slachtofferrol, maar het is juist goed om die tegenwind en die uitdagingen te voelen en om in je kracht te worden gezet. (…) Er moet echt wel naar het verleden worden gekeken, maar om je krachtig en sterk te voelen, moet je juist vooruit kijken naar de dingen waar jij het over hebt. Je weet op een gegeven moment niet meer wat je leuk vindt en wie jij zelf bent als persoon."* **Arina (48)** deelt een soortgelijke ervaring: *"Ik weet niet hoe ik het moet zeggen, hoe ik het moet uitleggen. Mijn ervaring leert gewoon dat slachtoffers van huiselijk geweld meestal worden gezien als een zielige vrouw die helemaal niets [kunnen]. En dat wil ik niet, dat zijn we niet. Er is geen taalachterstand, er is ook geen intellectuele achterstand. Ik heb gewoon een nare periode achter de rug."*

Voor ongeveer de helft van de geïnterviewde vrouwen geldt dat ze deelgenomen hebben aan De Nieuwe Toekomst. Deze interventie heeft tot doel slachtoffers van partnergeweld te begeleiden naar (arbeids)participatie en waarbij het (h)erkennen van eigen talenten, kwaliteiten, competenties en wensen één van de subdoelen is (Storms & Visser, 2018:6). Voor het grootste deel van de vrouwen geldt dat De Nieuwe Toekomst bijgedragen heeft in het doorlopen van de oriëntatiefase. **Carmen (27)** vertelt hierover: "*Voor mij was het wel goed omdat, ik wist niet wat mijn kwaliteiten waren, dus ja, dat ontdekte ik daar natuurlijk en verder jezelf presenteren. Dat ook. Je gaat wat zelfverzekerder voelen. Want je kan dan jezelf zijn. (…) [E]en doel had ik ook niet voor mezelf, voor mijn eigen toekomst, dus dat heb ik dan daar een beetje gevormd. Van wat wil ik bereiken, waar sta ik nu."* Ook benoemen een aantal vrouwen expliciet de meerwaarde van de 'toekomstgerichte aanpak' en het 'krachtgericht werken'. Zo vertelt **Saar (62)** *"Ik had het gevoel dat ik niet betutteld werd, eindelijk!"* Voor **Nisa (47)** was de interventie relevant omdat ze hier meer informatie kreeg over de Nederlandse arbeidsmarkt. **Amira (46)** wilde voor haarzelf duidelijk krijgen *"wat ik nou precies wilde"* en geeft aan dat dit middels De Nieuwe Toekomst is gelukt. Voor een aantal vrouwen geldt dat De Nieuwe Toekomst niet samenviel met de juiste fase van hun herstelproces. Zo zat **Noor (46)**, in retrospectief, bij de start van de interventie nog midden in een verwerkingsfase en is ze om die reden voortijdig met de training gestopt: *"Het was meer door mij… dat ik nog niet helemaal klaar was om daar goed genoeg voor mezelf aan te werken. (…) Ik dacht dat ik er al was. En dan ontdek je toch gaandeweg dat je even iets meer dingetjes te regelen. (…) En je kan er ook eerder niet achter komen, want je moet het eerst beleven en van daaruit kom je erachter wat het oplevert."* Ook waren er een tweetal vrouwen die al stappen hadden gezet in de re-integratiefase en er tijdens de eerste bijeenkomst achter kwamen dat ze De Nieuwe Toekomst eigenlijk niet (meer) nodig hadden. **Myrthe (28)** vertelt dat ze zich destijds realiseerde *"ik ben veel verder dan deze dames"* en voor **Verona (31)** gold dat ze vrijwilligerswerk had gevonden in de sector waar ze uiteindelijk in wil gaan werken en dit onbetaald werk liever als opstap naar betaald werk inzette, dan een nieuw traject.

2.7 De waarde van werk na partnergeweld: de re-integratiefase

"Nee, het is niet spannend. Het is angstaanjagend."

De re-integratiefase naar "ex-slachtoffer" wordt gekenmerkt door de behoefte van de vrouwen om weer deel te nemen aan de maatschappij. Of, zoals **Lieke (40)** het verwoordde: *"Op een gegeven moment [wil je] weer de maatschappij in, je wilt weer gaan leven zoals ieder ander dat doet."* De situatie waarin Lieke verkeerde, vergeleek ze eerder al met een "kooitje". Ook **Roos (49)** gebruikte de vergelijking van een "kooi", waarbij ze gevoelsmatig afgesloten is van haar omgeving en voor haar de online gemeenschap een manier was om, vanuit haar eigen privédomein, contact te maken met de buitenwereld en op die manier langzaam te re-integreren in de maatschappij. Hoewel veel van de geïnterviewde vrouwen hun behoefte uitspreken om weer onderdeel uit te maken van de maatschappij, geven ze gelijktijdig te kennen dat de 'stap naar werk' groot is en ook spanningen met zich meebrengt. Zo vertelt **Arina (48)** dat ze *"heel huiverig"* is om de stap naar werk te zetten: *"Ik heb zoiets van: ik kan morgen solliciteren en stel dat ik dan word aangenomen…maar wat als ik een terugval krijg. (…) Als ik dan een terugval krijg en ik de huur niet kan betalen omdat ik ziek ben geworden en om dan weer door die hele molen heen zien te komen."* Op de vraag of dit betekent dat ze het spannend vindt om weer te werken antwoord ze: *"Nee, het is niet spannend. Het is angstaanjagend."*

De angst voor een "terugval" wordt breed gedragen onder de geïnterviewde vrouwen. Om die reden geeft de meerderheid van de vrouwen te kennen dat ze de re-integratiefase liever stapsgewijs doorlopen en daarin ook de ruimte krijgen. Voor een aantal vrouwen geldt dat vrijwilligerswerk de mogelijkheid biedt om het re-integratieproces op hun eigen tempo te doorlopen. *"Kijk, als ik het echt wil en als ik echt vertrouwen in heb, dan kan ik, weet ik veel, over twee weken ergens aan de slag."* vertelt **Myrthe (28)** over haar mogelijkheden op de arbeidsmarkt, *"Maar ik kijk ook realistisch, want dat heb ik wel vaker gehad, dat ik ergens aan de slag ging en dat ik drie maanden later helemaal uitgeblust met een paniekaanval op de bank zat. En ik wil dat nu dus voorkomen en daarom heb ik me dus aangemeld voor het vrijwilligerswerk om heel laagdrempelig op te starten. Want dan ik heb uiteindelijk misschien gewoon meer kans op een succesverhaal."* **Aniek (42)** heeft reeds ervaring met vrijwilligerswerk als "succesverhaal" om "laagdrempelig" te starten. "*Als ik weer therapie had gehad, dan was ik gelijk weer een paar dagen uit de running. Het was juist zo fijn aan dit vrijwilligerswerk, zo gaat dat natuurlijk niet altijd, maar als het niet ging... Het was gewoon naar eigen kunnen. Dat heeft me zo veel vertrouwen, ruimte en rust gegeven, zodat ik mij juist meer ging inzetten, omdat ik voelde dat ik gehoord en gezien werd. Dat ik in mijn waarde werd gelaten. En dat ik met mijn gekke trauma's, herbelevingen en al die gekkigheid... Dat dat oké was. Dat hoef je niet bij een gemiddelde werkgever... Nee. Dat heeft me heel erg geholpen. Dus ik ging steeds meer doen."*

De twee vrouwen die op het moment van interview (weer) werken laten ook een geleidelijke re-integratie zien. **Tineke (38)** heeft vanuit de gemeente de interventie De Nieuwe Toekomst gevolgd. Dit was voor haar *"heel prettig".* Ze licht toe "*ook omdat je, je leeft een beetje in je eigen bubbel en op het moment dat je met andere mensen erover praat en hun ideeën en hun ervaringen en zo hoort, dan kom je een beetje uit je bubbel en ja ik weet het niet. Sowieso contact met mensen is voor mij altijd een beetje lastig geweest. Dus het was voor mij ook wel een hele stap en het heeft mij echt wel geholpen om ja wat ik net ook zei, gewoon wat steviger in je schoenen te staan.".* Vervolgens wilde **Tineke** starten met een opleiding maar dit was *"allemaal een beetje ingewikkeld"*. Ze legt uit dat de coach vanuit De Nieuwe Toekomst had geregeld dat de gemeente de opleiding zou bekostigen, maar dat de gemeente uiteindelijk hiertoe (toch) niet bereid bleek. Vervolgens heeft haar contactpersoon bij de gemeente een andere constructie voorgesteld, waarbij ze een werkgever zou zoeken "*waar je dan x-aantal uur werkt, dan kan de werkgever een subsidie aanvragen en dan kun jij naar school".* **Tineke** vertelt dat ze een werkgever had gevonden die bereid was hieraan mee te werken, "*totdat de gemeente tegen hem zei van: 'Ja, dan willen we wel zekerheid hebben dat ze een vast contract krijgt.' Nou ja, ik was één keer op sollicitatiegesprek geweest dus dat kun je niet verwachten van de werkgever. Dus ja, dat hield een beetje op. Nou ja, daarna kwam Corona, dus naar school toe was op dat moment ook geen handige keuze."* **Tineke** wil nog steeds starten met de opleiding maar is als overbrugging nu eerst gaan werken in het bedrijf van haar huidige partner.

Jasmina (49) is, na een periode in de Ziektewet, weer gaan werken bij haar oude werkgever. Ze beschrijft een lang herstelproces, maar voelt zich nu *"meer in mijn eigen kracht staan dan dat ik ooit heb gedaan."* **Jasmina** licht toe: *"Ik voel me ook echt wel moe, maar ik ben wel veel zekerder van mezelf. (…) Ik ben altijd wel heel erg verlegen persoon geweest en een beetje een binnenvetter, en ik denk dat ik in ieder geval mijn oude niveau en misschien zelfs wel beter eruit ben gekomen."* Ze vertelt in het interview dat ze haar werk heel langzaam heeft opgebouwd en hier ook de ruimte voor heeft gekregen. Over haar leidinggevende vertelt ze: "*[Ik] heb het gevoel dat ze oog had voor mijn problemen. (…) Ik had wel het gevoel dat er begrip was."* Maar ook **Jasmina** heeft nog steeds op momenten last van 'angstgevoelens'. Zo geeft ze aan dat ze nu twee jaar "normaal" werkt, maar dat ze drie keer een vakantie heeft moeten afzeggen: *"Ja, het is gewoon heel druk en dat heeft eigenlijk niets met mijn re-integratie te maken, maar ik voel me wel ik merk natuurlijk wel, omdat ik natuurlijk die re-integraties heb gehad zeg maar wel verplicht om extra hard door te werken en dat is een slechte combinatie alleen, omdat ik voel dat ik iets goed te maken heb."* Met haar leidinggevende heeft ze nu regelmatig overleg en zijn er afspraken gemaakt dat ze haar uren continu houdt, *"om te voorkomen dat ik als een gek heel hard ga werken om goed te maken, omdat het op andere momenten even niet lukte"*.

2.8 De waarde van (on)betaald werk na partnergeweld

"Als je werkt, dan kun je echt leven"

Wanneer de vrouwen gevraagd wordt naar de betekenis van werk na partnergeweld, beschrijven ze functies die overeenstemmen met de functies van Jahoda's deprivatietheorie: structuur, sociale steun, betekenisvolle activiteiten, onderdeel zijn van een collectief, persoonlijke identiteit en toegang tot middelen. Voor veel vrouwen geldt dat al deze functies tezamen de waarde van werk reflecteren. Zo wil **Noor (46)** graag weer *"terug op de werkvloer en tussen mensen. (…) Want je komt er toch wel achter dat depressiviteit merendeels ontstaat als je in een kritieke situatie en een minder fijne situatie alleen staat. Eenzaamheid lost ook heel weinig op."* Ook wil **Noor** graag "investeren" in haarzelf. *"Als je ergens gaat werken, je doet dagelijks meer kennis op dan als je thuis bent. Thuis ben je er voor de zorg van je kinderen en wat noodzakelijk is. (…) Maar dat is niet genoeg om door het leven te gaan."* Daarnaast wil **Noor**, net als de meerderheid van de geïnterviewde vrouwen *"natuurlijk financieel zelfstandiger worden"* en niet meer afhankelijk zijn van een uitkering.

Hoewel alle functies van werk van belang zijn, is te stellen dat de latente functie van werk hoger gewaardeerd worden dan de materiële functie. Dit heeft deels te maken met het gegeven dat een aantal vrouwen middels een bijstandsuitkering – die veelal gelijktijdig bij starten van de periode van crisisopvang is aangevraagd - voor het eerst (weer) toegang kregen tot financiële middelen en de uitkering hiermee voorziet in een behoefte die een lange tijd niet was gestild. Gerelateerd aan de angst om een "terugval" te krijgen en hierdoor geen "betrouwbare werknemer" te zijn, geven enkele vrouwen expliciet aan dat een uitkering meer financiële zekerheid biedt dan een baan (die ze weer kunnen verliezen). Ook benadrukken veel vrouwen dat een uitkering nodig is om in het herstelproces de verwerkingsfase van verwerking, en in mindere mate de oriëntatiefase, goed te doorlopen. Zoals beschreven is verwerken en oriënteren dermate intensief – en betreft het "keihard werken" om de fases te doorlopen - dat er geen ruimte is voor betaald werk en een uitkering als 'vangnet' kan fungeren. **Layla (34)** licht het in haar interview als volgt toe: *"Ik had geen baan, ik had ook een dochter van 1,5 en mentaal gaat het ook niet goed, je kan niet meteen gaan werken zeg maar. Dus het was ook heel fijn ja, een uitkering eigenlijk te krijgen."*

Ook kunnen andere vormen van participatie de latentie functies van werk – in ieder geval tijdelijk – vervangen. Zo is werk voor **Arina (48)** *"heel erg belangrijk".* Ze licht toe: *"Het is regelmaat. Wat ik wel weer een heel belangrijk aspect vind van het leven."* Juist omdat ze *"heel huiverig"* is de stap naar werk te maken, is ze gestart met vrijwilligerswerk en merkt ze dat ze hiermee weer de structuur terug heeft die ze zo miste. *"Want ik breng mijn kinderen naar school en ik ga gelijk, tenminste drie dagen in de week doe ik vrijwilligerswerk…Weliswaar vanuit thuis momenteel, maar ik ben bezig. Mijn hersens zijn bezig. Ik heb gewoon een planning… iedere dag van de week. En dat geeft ook rust in mijn hoofd…"*

Voor **Aniek (42)** geldt dat het vrijwilligerswerk haar heeft geholpen *"in het verwerken van trauma's"*. De waarde van vrijwilligerswerk beschrijft ze als volgt: "*Gezien en gehoord worden. (…) Dan zie je in ieder geval mensen die blij zijn om jou te zien. Dat je iets gedaan hebt en je complimentjes hoort, wat je al jaren niet meer hebt gekregen. Zelfvertrouwen is gewoon niet aanwezig. Het waren heel kleine stapjes."*

Ook andere vormen van participatie en onbetaald werk kunnen een deel van de behoeftes waarin betaald werk voorziet opvangen. Zo kon **Roos (49)** via Facebook in contact komen met lotgenoten, die haar zowel in de verwerkingsfase, als oriëntatiefase en re-integratiefase hebben bijgestaan. Ook **Linda (44)** geeft in haar interview het belang van sociale contacten weer. Vooral in de periode na verhuizing, toen ook de hulp vanuit de vrouwenopvang stopte wat *"aan de ene kant gewoon heel erg goed"* voelde en aan de andere kant haar *"onzeker"* maakte, had ze veel steun aan haar ouders, vrienden en kennissen. *"Mijn beide ouders zijn er nog en ik heb goede vrienden opgebouwd, dus goede steun van andere mensen, kennissen en dat soort dingen (…) dat geeft je wel moed, dat geeft je wel zelfvertrouwen en dat geeft je wel kracht om nog door te gaan."* Ook het onbetaalde werk wat de vrouwen binnenshuis verrichten wordt door een aantal vrouwen expliciet benoemd als waardevol. Zo vertelt **Lieke (40)** in haar interview dat haar kinderen haar wel eens vragen waarom ze niet werkt, zoals andere moeders in hun ogen wel doen, *"Ik leg dan uit. Sommige mensen werken van 8 uur tot 6 uur, en 's nachts niet. Maar als jullie huilen 's nachts moet ik er toch uit, dus eigenlijk werkt mama 24 uur per dag, de hele dag door."*" **Lieke** vervolgt: *"En soms zeggen ze dan nog 'krijg je daar betaald voor?' en dan zeg ik 'ja, ik krijg ook nog betaald', 'hoeveel dan?', ik zeg: 'precies genoeg.'"*

Het "verrichten van betekenisvolle activiteiten" wordt door veel van de vrouwen als één van de belangrijkste functies van betaald werk beschouwd. Echter is, vanuit de ervaring en de perceptie van de geïnterviewde vrouwen, betaald werk niet per definitie 'betekenisvol' en is onbetaald werk en andere vormen van participatie dat vaak wel. Zo legt **Lieke (40)** uit dat ze het van belang vindt *"dat je je bijdrage levert in de maatschappij, in welke vorm dan ook. Of dat nou vrijwilligerswerk is of directeur van een bank, het maakt mij niet uit. Maar je levert een bijdrage."* **Verona (31)** is van mening dat werk *"op zich natuurlijk belangrijk [is], maar hè, in die zin dat je wat voor de maatschappij betekent."* Later voegt ze toe: *"Op wat voor een manier je dat doet, dat interesseert me echt helemaal geen bal. Dus ik heb nu bijvoorbeeld een WW-uitkering en ik doe daarnaast vrijwilligerswerk in twee verschillende categorieën en ja, daar ben ik heel erg blij mee. Want ik beteken daar natuurlijk inderdaad iets in voor de maatschappij en ja, via een andere weg krijg ik dan mijn geld."* Zowel **Lieke** als **Verona** benadrukken in hun interview dat ze nog steeds van mening zijn dat betaald werk van waarde is, ze vinden het echter belangrijk dat het werk is dat bij hen "past".

Omdat een aantal vrouwen het proces van *"wie ben ik, wat vind ik leuk, wat kan ik, wat kan ik niet?"* al hebben ingezet of doorlopen, wordt "betekenisvol werk" een steeds belangrijkere

voorwaarde. Dit betreft werk dat bij hen "past" en/of werk waarmee ze een bijdrage kunnen leveren aan de maatschappij. Deze wens sluit niet per definitie aan bij de wens van de gemeenten of het UWV. **Aniek (42)** deelt in haar interview de volgende ervaring: *"Ik merk dat er minder wordt gekeken naar interesses en dingen waar je je bed voor uit wilt komen. Het gaat om de noodzaak. Het is voor behoud van mijn uitkering en om daar uiteindelijk van af te komen. Je wil natuurlijk wel zo snel mogelijk aan het werk."* **Aniek** wil het liefst weer in de sector werken waar ze 15 jaar geleden haar loopbaan beëindigde, maar ontdekte tijdens haar re-integratiefase dat de de arbeidsmarkt is veranderd en ze nu extra certificaten moet behalen om hetzelfde werk uit te kunnen voeren. *"Toen ik dat werk deed, had je dat nog helemaal niet. Dat zijn van die dingen. Je wilt het werk eventueel gaan doen, maar dan heb je weer dat soort tegenslagen."* **Aniek** moest vervolgens opnieuw oriënteren welke werk bij haar past, maar voelt vanuit de gemeente niet de ruimte om dit oriëntatieproces te doorlopen. "*Ik heb er wel weer zin in om gewoon mee te draaien, maar wel met iets waarvoor ik mijn bed wil uitkomen. Niet productie- of schoonmaakwerk. Alle respect voor de mensen die het wel doen, hoor. Begrijp me alsjeblieft niet verkeerd. In uiterste nood ben ik er niet te beroerd voor om dat te doen. Maar om weer te beginnen met werk met een gevoel van voldoening, dat vind ik toch wel belangrijk."*

Myrthe (28) werkt op het moment van het interview op een zogenaamde participatieplaats (ook wel: "werken met behoud van uitkering"). In het interview vertelt **Myrthe** dat ze enerzijds blij is dat ze "stappen maakt" richting betaald werk: *"Ik vind het belangrijk, omdat ik een betere toekomst wil bouwen voor m'n kinderen dan dat ze nu zouden hebben. Dus ik wil aan het werk, zodat ik een betere toekomst voor hen kan geven. En in de hoop dat ik ooit een eigen huis kan kopen. Daarvoor moet je aan het werk, klaar."* Anderzijds is ze niet geheel tevreden met deze tussenstap, vooral omdat het niet aansluit bij haar visie op "betekenisvol werk". **Myrthe** legt uit dat ze hoogopgeleid is en dat het werk dat ze nu uitvoert erg onder haar niveau ligt. Ook is het op het moment van het interview – vanwege coronamaatregelen – erg rustig in dit bedrijf en weegt de waarde van het (onbetaalde) werk dat ze buitenshuis uitvoert op de participatieplaats, niet meer op tegen de waarde van het werk dat ze binnenshuis zou kunnen uitvoeren. Ze legt uit: *"Ik kan niet met m'n duimen zitten draaien. En dan heb ik zoiets van, ik heb nog 100 duizend dingen die ik thuis zou kunnen doen. En ik moet hier nu mijn tijd zitten slijten."* Daarom vindt ze de keuze die de gemeente hierin gemaakt "nogal krom". Ze is aan het werk, maar krijgt er naar haar gevoel weinig voor terug. *"Waarom moet ik hier mijn broek zitten verslijten? Terwijl ik meer aan zou hebben om een fatsoenlijke jobcoach te hebben die me zou helpen aan werk. Daar heb ik meer aan dan dat ik hier zit."*

Voor **Tineke (38)** fungeert het werk dat ze in het bedrijf van haar vriend uitvoert als een overbrugging naar de start van de opleiding die ze voor ogen heeft. Ze geeft aan dat het werk dat ze uitvoert fysiek zwaar is en *"niet iets [is] wat ik graag zou willen doen"*. Toch is het werk voor haar ook van waarde. *"Kijk ik ben aan het werk en ik draai weer mee en ik verdien mijn eigen geld*", legt **Tineke** in

het interview uit. *"Het is even wennen, zeker als je een hele lange tijd weer stil hebt gezeten is dit zeker even wennen. Maar aan de andere kant geeft het je ook wel weer energie. Andere energie. (…) Ik ben nu van de uitkering af en dat is altijd natuurlijk een groot voordeel. En ik liep dan ook bij de Voedselbank, en Kledingbank en dat hoeft allemaal niet meer. Ja, je bent zelfvoorzienend, je kunt nou je eigen boontjes doppen en dat voelt heel fijn."*

De wens om 'zelfvoorzienend' te zijn, wordt door meer vrouwen die zich in de re-integratiefase bevinden als motivatie genoemd om (weer) te gaan werken. **Amira (46)** vertelt in het interview dat ze lang gebruik moest maken van budgetbeheer. *"Dit is eigenlijk de eerste maand dat ik mijn financiën weer in eigen beheer heb sinds vijf jaar,"* licht ze toe*, "dus dat is ook al een hele grote stap. Daarom is nu de volgende, logische stap gewoon werk vinden."* De waarde van werk omschrijft **Amira** als volgt: *"Dat maakt me onafhankelijk. Dan sta ik weer op mijn eigen benen. Dan heb ik weer een normaal leven. Weer gewoon een normale structuur."* Ook wil ze zich graag onder "*werkende mensen begeven" (…) "want mijn hersenen zijn ook een beetje vastgeroest"*. Ze voegt later in het interview toe: *"En ik wil een goed voorbeeld geven aan mijn kinderen, van 'ondanks alles wat een mens kan meemaken: je kan alles op een gegeven moment achter je laten…als de tijd rijp is.'"* Ook **Aniek (42)**, die in het interview de wens uitsprak om betaald werk te vinden waar ze "een gevoel van voldoening" aan ontleent, benadrukt daarnaast de materiële warde van werk. *"Weer gaan werken is voor mij weer het gevoel van het ertoe doen, nuttig zijn, maar ook iets kunnen opbouwen of ergens voor kunnen sparen. Niet meer aan het einde van de maand moeten sprokkelen (…) Een beetje meer vrijheid. Een gevoel van kunnen leven."*

De materiële functie van werk behelst daarmee gelijktijdig een symbolische functie. Door betaald werk krijgen de vrouwen toegang tot hun eigen financiële middelen en zijn ze niet meer afhankelijk van hun partner, of de overheid. Dit geeft hun het gevoel van *vrijheid*. Een gevoel van een *normaal* leven. En een gevoel van weer te *kúnnen* leven. De vrouwen stellen hiermee het re-integreren in de rol van 'werkende' gelijk aan het re-integreren in de rol van 'ex-slachtoffer': als je werkt, ben je herstelt. Of zoals **Farah (33)** het omschrijft: *"En als je werkt, dan kun je echt leven…Ja, ik kan het niet anders uitdrukken."*

Hoofdstuk 3 Conclusie en aanbevelingen

3.1 Conclusie

In dit rapport stond de vraag *'Wat is de waarde van werk voor vrouwen die partnergeweld hebben ervaren?'* centraal, welke uiteenviel in drie deelvragen: (1) Hoe beleven vrouwen die partnergeweld hebben ervaren de waarde van werk in het voorkomen en stoppen van partnergeweld?, (2) Hoe beleven vrouwen die partnergeweld hebben ervaren de waarde van werk in het herstel na partnergeweld?, en (3) Wat is in de beleving van vrouwen die partnergeweld hebben ervaren de invloed van partnergeweld op de waarde van werk?

De waarde van werk in het voorkomen en stoppen van partnergeweld

Het onderzoek laat zien dat het hebben van betaald werk niet de enige, en ook niet de doorslaggevende factor is in het voorkomen en stoppen van partnergeweld. Vrouwen die partnergeweld hebben ervaren schetsen een optelsom aan factoren, waarbij verslaving en gedragsproblemen bij de partner als voedingsbodem fungeert, vrouwen zichzelf als 'kwetsbaar' definiëren en een financieel precaire situatie een 'trigger' kan zijn. Gecombineerd met de norm van 'de mannelijke kostwinner', is het hebben van betaald werk in deze context zelfs een risicofactor voor partnergeweld. Toegang tot financiële middelen is een randvoorwaarde om de gewelddadige relatie te beëindigen en betaald werk kan voorzien in deze toegang, maar daarvoor dient het inkomen hoog genoeg te zijn en moet de toegang niet belemmerd worden door de gewelddadige partner. Wanneer de middelen ontoereikend en/of onbereikbaar zijn, kunnen vrouwen een beroep doen op een bijstandsuitkering of crisisopvang. Uit het onderzoek komt naar voren dat deze voorzieningen bij vrouwen niet voldoende bekend zijn en dit een vroegtijdige beëindiging van de gewelddadige relatie in de weg staat.

Het onderzoek belicht dat economische afhankelijkheid slechts één van de factoren is die een afhankelijkheidspositie bepalen en partnergeweld in stand houden. Andere factoren zijn financiële zelfredzaamheid (i.e. het zelfstandig kunnen regelen van de financiën en vinden van de juiste informatie) en emotionele afhankelijkheid. Emotionele afhankelijkheid verwijst naar een behoefte aan goedkeuring, bescherming, bevestiging en ondersteuning, ook in situaties waarin een persoon in staat is om zelfstandig te functioneren (Bornstein, 2006). Dit impliceert dat vrouwen die werken – en economisch zelfstandig zijn – alsnog afhankelijk kunnen zijn van hun partner. Daarnaast wordt de afhankelijkheidspositie versterkt door het meemaken van partnergeweld. Niet alleen kan de toegang tot financiële bronnen en sociale contacten door de partner worden ontzegd, ook wordt het zelfvertrouwen, zelfbeeld en realiteitsbesef van het slachtoffer aangetast.

De waarde van werk in het herstel na partnergeweld

De waarde van werk na partnergeweld is gerelateerd aan de fase van het herstelproces en daarmee veranderlijk. In het onderzoek worden drie fasen van het herstelproces onderscheiden: verwerken, oriënteren en re-integratie. De verwerkingsfase staat in het teken van "werken aan jezelf" en "werken aan herstel". In deze fase kan betaald werk voorzien in afleiding, sociale steun en het opbouwen van zelfvertrouwen. Gelijktijdig impliceert deze afleiding een onderbreking van de verwerkingsfase en een vertraging van het gehele herstelproces. In de oriëntatiefase staat het (her)ontdekken van de eigen identiteit centraal, ook in relatie tot de rol als 'werkende'. Niet alleen is de arbeidsmarkt gedurende de gewelddadige relatie veranderd en dienen vrouwen zich opnieuw te oriënteren op hun arbeidsmogelijkheden, ook is hun identiteit aangetast en stellen vrouwen zichzelf in deze fase de vraag: 'wie ben ik, wat kan ik en wat vind ik leuk?'. In deze fase wordt meer waarde gehecht aan andere vormen van participatie dan arbeidsparticipatie, zoals het uitbreiden sociaal netwerk, vrijwilligerswerk, scholing en empowerment- en re-integratietrajecten. De re-integratiefase wordt gekenmerkt door de behoefte deel te nemen aan de maatschappij, waarbij arbeidsparticipatie als de hoogste vorm van deelname wordt gezien. Vrouwen die partnergeweld hebben meegemaakt worden in deze fase geconfronteerd met unieke obstakels. Naast (het risico op) herhaling van partnergeweld en lichamelijke en psychische klachten die gerelateerd zijn aan het geweld, is er kans op een 'terugval' naar de verwerkingsfase. Deze terugval is soms te voorzien. Zo kunnen vrouwen de keuze maken de verwerking uit te stellen, of in delen te verwerken. Deze keuze is gerelateerd aan de mogelijkheden om voor een aaneensluitende periode rust te vinden die nodig is om de verwerkingsfase goed te doorlopen, maar kan ook gebaseerd zijn op het advies van professionals, zoals psychologen of maatschappelijk werkers. Een terugval kan zich ook plotseling voordoen, bijvoorbeeld wanneer de gewelddadige ex-partner weer in beeld komt. Vrouwen beseffen zich, veelal op basis van eigen ervaring, dat de kans op terugval bestaat. Dit besef gaat gepaard met een angst om weer te gaan werken. Mede om die reden hebben vrouwen de voorkeur om de re-integratiefase stapsgewijs en middels andere vormen van participatie en onbetaald werk te doorlopen.

Hoewel er tijdens het gehele herstelproces minimale ruimte is voor betaald werk, ervaren vrouwen druk om (weer) te gaan werken. Dit is mede gerelateerd aan het ontkennen of onderkennen van het slachtofferschap. Zo heerst er onder slachtoffers van partnergeweld een taboe op slachtofferschap en is er een drang om, na een periode van afhankelijkheid van de gewelddadige partner, onafhankelijk te zijn. De hulp die nodig is om de impact van partnergeweld te verwerken wordt dan ook ervaren als het voortduren van een afhankelijkheidspositie, waarbij de hulpverlener bepaalt wanneer het 'deurtje van de kooi' geopend wordt. Gelijktijdig ervaren vrouwen vanuit hun omgeving de druk om te gaan werken. Dit is enerzijds ingegeven vanuit de maatschappelijke norm van betaald werk als hoogste vorm van participatie en waarbij vrouwen het hebben van betaald werk gelijkstellen met 'echt leven'.

Anderzijds is er vanuit de omgeving onvoldoende (h)erkenning van het slachtofferschap. Familie en vrienden, maar ook professionals stellen het beëindigen van de gewelddadige relatie en/of het beëindigen van opvangperiode niet zelden gelijk aan het beëindigen van het herstelproces. In hun ogen zijn de vrouwen 'ex-slachtoffer' en weer klaar om aan het werk te gaan, terwijl er vanaf dat moment nog een verwerkingsfase, oriëntatiefase en re-integratiefase doorlopen moet worden.

Invloed van partnergeweld op de waarde van werk

Vrouwen die partnergeweld hebben meegemaakt laten wat betreft de betekenisgeving van werk een complex narratief zien: de waarde van werk wordt 'overschaduwd' of 'gecompliceerd' door gebeurtenissen die gerelateerd zijn aan het geweld. Ten eerste kan de gewelddadige partner de toegang tot werk, en hiermee de potentiële waarde van werk, blokkeren. Ten tweede wordt de waarde van werk gedurende, en vanwege, de gewelddadige relatie gereduceerd en uiteindelijk tenietgedaan. Dat geldt ook voor de waarde van werk in het doorbreken van de cirkel van geweld. Want hoewel betaald werk toegang geeft tot alternatieve middelen, een belangrijke factor is om sociale weerbaarheid te vergroten, een potentiële signalerende functie heeft, een veilige haven biedt en mogelijkheden biedt de persoonlijke identiteit te behouden, zijn er meerdere factoren die de afhankelijkheidspositie bepalen en het risico op (herhaling van) partnergeweld beïnvloeden. Ten derde wordt de impact van baanverlies op het welzijn van de vrouwen overschaduwd door de impact die partnergeweld heeft op de fysieke en mentale gezondheid. Ten vierde wordt de transitie van 'niet-werkende' naar 'werkende' overschaduwd door de transitie van 'slachtoffer' naar 'ex-slachtoffer'. Na partnergeweld is de waarde van werk: toegang tot financiële middelen, afleiding, structuur, sociale steun, een doel in het leven, onderdeel zijn van een collectief en persoonlijke ontwikkeling. Gelijktijdig heeft betaald werk een negatieve impact op het herstelproces wanneer de fases van herstel nog niet volledig zijn afgerond. Tot slot beïnvloedt partnergeweld de perceptie van de rol als 'werkende'. Zo is de rol van 'moeder' veranderd doordat de kinderen na het verlaten van de partner volledig of het grootste deel bij de vrouwen wonen en vrouwen een nieuw werk-zorgbalans moeten vinden. Ook geldt voor vrouwen die de oriëntatiefase van het herstelproces hebben doorlopen, dat ze een duidelijke visie hebben van 'waardevol werk'. Dit betreft veelal werk dat aansluit bij hun (herontdekte) identiteit en waarbij ze een bijdrage leveren aan de maatschappij. Wanneer het betaalde werk niet in deze (veelal nieuwe) behoeften voorziet, kan onbetaald werk en andere vormen van participatie deze behoeftes vervullen. Gelijktijdig is er een druk om aan de maatschappelijke norm te voldoen, waarbij betaald werk als hoogste vorm van participatie wordt beschouwd en krijgt betaald werk een nieuwe, symbolische, waarde en wordt door de rol van 'werkende' gelijk te stellen met de rol van 'ex-slachtoffer'.

Wat is de waarde van werk voor vrouwen die partnergeweld hebben ervaren?

Overstijgend is te concluderen dat de waarde van werk voor vrouwen die partnergeweld hebben meegemaakt veranderlijk is. Zowel gedurende als na de gewelddadige relatie overschaduwen de gebeurtenissen die gerelateerd zijn aan het geweld de waarde van werk en wordt de waarde van werk in het herstel na partnergeweld bepaald door de fases in het herstelproces.

3.2 Aanbevelingen

Door in dit onderzoek de ervaringen van de vrouwen die partnergeweld hebben meegemaakt centraal te stellen, is een verdiepend inzicht verkregen in de betekenisgeving van werk. Hiermee sluit dit onderzoek aan bij onderzoek naar de waarde van werk en meer specifiek de waarde van werk in relatie tot partnergeweld (zie Bouma, Römkens & Berry, 2021 voor een overzicht aan internationale literatuur). Aansluitend op de deprivatietheorie (Jahoda, 1981; 1984; 1988) is in dit onderzoek zowel de materiële waarde als immateriële waarde van werk belicht. De betekenisgeving van werk voor vrouwen die partnergeweld hebben meegemaakt sluit deels aan bij de functies die de deprivatietheorie onderscheidt, te weten: toegang tot financiële middelen, sociale steun, structuur, doel in het leven, onderdeel zijn van een collectief en status (of persoonlijke identiteit). Aanvullende functies van werk houden verband met het meemaken van partnergeweld, dit betreft: signalerende functie, veilige haven, afleiding en behoud van identiteit. Ook krijgt werk een, extra, symbolische waarde. Deze bevindingen pleiten voor expliciete aandacht voor de immateriële functie van 'werk' in arbeidsmarktbeleid op beleids- en uitvoeringsniveau.

Daarnaast sluit dit onderzoek aan bij eerdere onderzoeken die stellen dat 'werk' niet alleen het leven van 'werkenden', maar ook van 'niet-werkenden' domineert (Weeks 2011) en waarbij de rol van 'niet-werkende' samen kan gaan met gevoelens van miskenning, schuld en uitsluiting (zie ook Verhoeven & Tonkens, 2013). Door toepassing van 'narratieve identiteit' als analysekader (zie ook Ezzy, 2017), wordt in dit onderzoek zichtbaar dat vrouwen die partnergeweld hebben meegemaakt een achteruitgang van het psychologisch welzijn ervaren bij baanverlies en in de rol van 'niet-werkende', maar dat de impact van partnergeweld op de fysieke en mentale gezondheid deze achteruitgang overschaduwt. Ook is de waarde van werk in het herstel na partnergeweld in eerste instantie beperkt, en ontdekken vrouwen in onbetaald werk en andere vormen van participatie (en combinatie met een uitkering) een 'niche' om toegang te krijgen tot de materiële en immateriële functies van werk (Jahoda, 1984). Het meemaken van partnergeweld leidt daarnaast tot unieke obstakels in het re-integratieproces naar de rol van 'werkende' (welke bovenop obstakels komen die gerelateerd zijn aan sekse, migratieachtergrond, taalniveau, opleidingsniveau, arbeidsverleden, leeftijd en multi-problematiek) en waarbij andere participatievormen kunnen bijdragen deze obstakels te overwinnen. Dit pleit voor

erkenning van de waarde van onbetaald werk in het herstelproces na partnergeweld. Ook is het aan te bevelen de waarde van meerdere participatievormen in het doorlopen van de verschillende fases van het herstelproces nader te onderzoeken.[9]

De vrouwen die aan dit onderzoek deelnamen dienden het geweld voldoende verwerkt te hebben om zich te kunnen richten op hun toekomst. Dit onderzoek laat zien dat dit selectiecriterium subjectief van aard en tijdgebonden is. Na beëindiging van de gewelddadige relatie blijft het risico op herhaling van geweld bestaan en is het niet uitgesloten dat vrouwen zich op het moment van interview opnieuw in de verwerkingsfase bevinden. Wel maakte dit criterium het mogelijk om met de vrouwen te reflecteren op de periode van partnergeweld en het herstelproces. Daarnaast hebben alle vrouwen in de onderzoeksgroep crisisopvang en/of intensieve hulpverlening ontvangen en is de onderzoeksgroep in die zin niet representatief voor alle vrouwen die partnergeweld hebben ervaren. Ook was deelname aan het onderzoek vrijwillig en is er ook om die reden sprake van een selectiebias. De resultaten uit dit onderzoek sluiten echter aan bij eerdere onderzoeken en het inzicht dat het risico op het meemaken van partnergeweld een combinatie van factoren betreft, die niet alleen aan het individueel niveau maar ook vooral aan het relationeel niveau gerelateerd zijn en beïnvloed worden door maatschappelijke ongelijkheden en heersende gendernormen (zie Bouma, Römkens & Berry, 2021 voor een overzicht aan internationale literatuur). Dit pleit tevens voor erkenning dat economische afhankelijkheid slechts één van de factoren betreft die een afhankelijkheidspositie bepalen en dat een effectieve aanpak van partnergeweld álle factoren, in samenhang, dient aan te pakken.

Naast dat de focus op de individuele verantwoordelijkheid het risico in zich meedraagt dat het probleem van partnergeweld – en het oplossen ervan – bij het slachtoffer wordt gelegd en hiermee, onbedoeld, *victim blaming* in stand wordt gehouden, betekent een primaire focus op de vrouw (en de winst in haar economische positie) dat de invloed van factoren op relationeel en maatschappelijk niveau buiten beeld blijven. Om alle factoren die van invloed zijn bij het voorkomen en in standhouden van partnergeweld te identificeren, is het nodig om meerdere perspectieven te belichten. Dit benadrukt de noodzaak van een gendersensitieve aanpak van partnergeweld, waarbij aandacht is voor de samenhang en verwevenheid (intersecties) van andere achtergrondkenmerken. Dit geldt ook voor het arbeidsmarktbeleid. Hoewel het niet de enige en evenmin altijd de doorslaggevende factor is, is 'werk' een beschermende factor voor partnergeweld omdat het bijdraagt aan het vergroten van sociale weerbaarheid en toegang tot financiële middelen kan bieden (zie ook Bouma 2021; Bouma, Römkens & Berry, 2021). Doordat arbeidsparticipatie gelijktijdig een risicofactor van partnergeweld kan zijn en het

[9] Dit onderzoek geeft eerste aanwijzingen in de positieve werking van de interventie De Nieuwe Toekomst in het doorlopen van de oriëntatiefase van het herstelproces na partnergeweld. Vanuit het ZonMw-programma *Vakkundig aan het Werk* evalueert Atria het effect van De Nieuwe Toekomst. De resultaten van dit lopende onderzoek zullen naar verwachting eind 2021 verschijnen.

herstel na partnergeweld kan vertragen, is gendersensitief arbeidsmarktbeleid nodig en dient er in begeleiding naar betaald werk voldoende rekening te worden gehouden met de fase van het herstelproces.

Dit onderzoek geeft een verdiepend inzicht in de impact van verschillende vormen van geweld die in het Nederlandse beleid en uitvoeringspraktijk nog niet breed (h)erkend worden. Zo laat dit onderzoek nogmaals zien dat partnergeweld gepaard kan gaan met controlerende tactieken die tezamen economisch geweld vormen. Daarnaast legt het onderzoek de verggaande impact van psychisch geweld en in het bijzonder 'intiem terrorisme' bloot. Hoewel de onderzoeksgroep voornamelijk bestond uit vrouwen die in opvangcentra verbleven, en om die reden hoogstwaarschijnlijk vaker en ernstiger geweld meemaakten dan vrouwen die niet in opvangcentra verbleven, sluiten deze bevindingen aan bij eerder onderzoek (zie ook Bouma, Römkens & Berry, 2021; FRA, 2014). Daarbij laat het onderzoek de pijnlijke waarheid zien dat de potentiële signalerende functie van betaald werk niet altijd opgaat en dat slachtoffers in de re-integratie naar werk de druk ervaren om hun 'slachtofferschap' te verdedigen en hiermee de kans bestaat dat de vrouwen de fasen van het herstelproces niet goed afsluiten. Dit benadrukt dat het belangrijk is dat werkgevers, HR-medewerkers, maar ook bijvoorbeeld bedrijfsartsen, re-integratiemedewerkers en jobcoaches, de signalen van verschillende vormen van partnergeweld leren (h)erkennen en kennisnemen van het herstelproces na partnergeweld.

Ook bij de slachtoffers zelf is sprake van onvoldoende kennis over partnergeweld, en meer specifiek het verloop van herstel na partnergeweld en het reguliere hulpaanbod. Een publiekscampagne waarin aandacht wordt besteed aan de verschillende vormen van partnergeweld en de beschikbare hulp om partnergeweld te stoppen, is aan te bevelen. Daarnaast kan een publiekscampagne bijdragen aan het doorbreken van een stereotype van 'slachtoffer'. Want de woede die sommige vrouwen tentoonstelden bij de idee dat op maatschappelijk, politiek of wetenschappelijk niveau mogelijk gedacht wordt dat werkende vrouwen minder risico lopen om slachtoffer te worden van partnergeweld, is niet ongegrond. Ook laten de geïnterviewde vrouwen zien dat zij door het erkennen (en het moeten verdedigen) van het eigen slachtofferschap wel degelijk potentieel tot handelen hebben (agency). Het beeld van het "passieve slachtoffer", noch het beeld van de "actieve overlevende" dekken de ervaringen van de vrouwen die partnergeweld meemaken volledig (Dunn, 2005).

Tot slot laat dit onderzoek duidelijk zien dat hulp in het herstelproces nodig is. Dit betreft niet alleen de inzet van nazorg vanuit de vrouwenopvang, maar ook toegang tot psychologische zorg en overdracht naar andere professionals zoals arbeidsconsulenten, re-integratiemedewerkers en sociale wijkteams. De geboden hulp is nog niet toereikend. Ten behoeve van het herstel na partnergeweld én het doorbreken van de cirkel van geweld, dient er in de aanpak van partnergeweld meer aandacht te komen voor het herstel na partnergeweld. Hiervoor is beleid nodig dat ingebed is in samenhangend flankerend overheidsbeleid en uitgewerkt wordt in een integrale aanpak.

Referentielijst

Ai, A. L., & Park, C. L. (2005). Possibilities of the positive following violence and trauma: Informing the coming decade of research. *Journal of Interpersonal Violence, 20*, 242-250.

Allen, K.N. & Wozniak, D. F. (2010) The Language of Healing: Women's Voices in Healing and Recovering From Domestic Violence, *Social Work in Mental Health, 9*(1), 37-55.

Ansara, D. L., & Hindin, M. J. (2010). Formal and informal help-seeking associated with women's and men's experiences of intimate partner violence in Canada. *Social Science & Medicine, 70* (7), 1011-1018.

Bianchi, S.M. & Milkie M.A. (2010). Work and family research in the first decade of the 21st century. *Journal of Marriage and Family, 72*(3), 705-725.

Bornstein, R. F. (2006). The complex relationship between dependency and domestic violence: Converging psychological factors and social forces. *American Psychologist, 61*, 595-606.

Bouma (*2021, in press*), Economisch zelfstandig en (niet) beschermd tegen partnergeweld. Hoe het complexe verband tussen economische zelfstandigheid en partnergeweld de noodzaak van gendersensitief beleid onderstreept. *Tijdschrift voor Genderstudies,* 24(1), 109-126.

Bouma, S., Berry, D. & Römkens, R. (2021). *Financiële (on)afhankelijkheid van de vrouw en partnergeweld: wat is het verband?* Amsterdam: Atria, Kenniscentrum voor emancipatie en vrouwengeschiedenis.

Campbell, R., Sullivan, C., & Davidson, W. (1995). Women who use domestic violence shelters. Changes in Depression Over Time. *Psychology of Women Quarterly, 19*, 237-255.

Campbell, J. C. (2002). Health consequences of intimate partner violence. *Lancet, 359(9314),* 1331-1336.

Conen, W.S., & De Beer, P.T. (2020). *De waarde van werk in Nederland: resultaten van de Waarde van Werk Monitor.* Amsterdam: AIAS-HSI

Dunn, J. L. (2015), "Victims" and "Survivors": Emerging Vocabularies of Motive for "Battered Women Who Stay". *Sociological Inquiry*, *75*(1), 1–30.

Ezzy, D. (1993). Unemployment and Mental Health: A Critical Review. *Social Science and Medicine, 37*, 41-52.

Ezzy, D. (2017). *Narrating unemployment.* London: Routledge.

Flasch, P., Murray, C.E. & Crowe, A. (2017), Overcoming Abuse: A Phenomenological Investigation of the Journey to Recovery From Past Intimate Partner Violence. *Journal of Interpersonal Violence, 32*(22), 3373-3401.

Glaser, B. & Strauss, A. (1971). *Status Passage*. London: Routledge and Kegan Paul.

Glenn, C., & Goodman, L. (2015). Living with and within the rules of domestic violence shelters: A qualitative exploration of residents' experiences. *Violence Against Women, 21*(12), 1481-1506.

Helfrich, C. A., Fujiura, G. T., & Rutkowski-Kmitta, V. (2008). Mental health disorders and functioning of women in domestic violence shelters. *Journal of Interpersonal Violence, 23*(4), 437?453.

Houskamp, B. M. & Foy, D. W. (1991). The assessment of posttraumatic stress disorder in battered women. *Journal of Interpersonal Violence, 6*, 367-375.

Jager-Vreugdenhil, M. (2011). *Spraakverwarring over participatie. Journal of Social Intervention: Theory and Practice, 20*(1), 76-99.

Jahoda, M. (1981). Work, Employment and Unemployment. *American Psychologist, 31*, 184-191.

Jahoda, M. (1984). Social institutions and human needs: A comment on Freyer and Payne, *Leisure Studies, 3*, 297-299.

Jahoda, M. (1988). Economic recession and mental health. *Journal of Social Issues, 44,* 13-23.

Jessop, B. (1993). Towards a Schumpeterian Workfare State? Preliminary Remarks on Post-Fordist Political Economy. *Studies in Political Economy (40)*, 7-40.

Kuhn, M. & McPartland, T. (1954), An Empirical Investigation of Self-Attitudes. *American Sociological Review, 19,* 68-76.

Lamb, S. (1996). *The Trouble with Blame: Victims, Perpetrators, and Responsibility*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Lyon, E., Lane, S., & Menard, A. (2008). *Meeting survivors' needs: A multi-state study of domestic violence shelter experiences*. Rockville, USA: National Institute of Justice/NCJRS.

Lünnemann, M., Lünnemann, K. & Compagner, M. (2021). *In de lift. Cohortstudie naar de effecten van de Oranje Huis aanpak.* Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Mattingly, M.J. & Sayer, L.C. (2006). Under Pressure: Gender Differences in the Relationship between Free Time and Feeling Rushed. *Journal of Marriage and Family, 68*(1), 205-221.

McAdams, D. P. (1993). *The stories we live by. Personal myths and the making of the self.* New York: The Guilford Press.

McCall, G. & Simmons, J. (1966). *Identities and Interactions.* New York: The Free Press.

Picart, C. (2003). Rhetorically Reconfiguring Victimhood and Agency: The Violence against Women Act's Civil Rights Clause. *Rhetoric and Public Affairs, 6*(1), 97-126.

Portegijs, W., Cloïn, M., Roodsaz, R. & Olsthoorn, M. (2016). *Lekker vrij!? Vrije tijd, tijdsdruk en de relatie met de arbeidsduur van vrouwen.* Den Haag/Amsterdam: Sociaal en Cultureel Planbureau en Atria, Kenniscentrum voor emancipatie en vrouwengeschiedenis.

Portegijs, W. (2018). *Ons geld. Vrouwen en mannen over het belang van inkomen en economische zelfstandigheid voor vrouwen.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Ricouer, P. (1991). *Narrative identity,* trans.D. Wood in D. Wood (ed.), 'On Paul Ricouer', London: Routledge.

Rosenberg, M. (1979). *Conceiving the Self.* New York: Basic Books.

Saunders, D. G. (1994). Posttraumatic stress symptom profiles of battered women: A comparison of survivors in two settings. *Violence and Victims, 9*(1), 31-44.

Song, L. (2012). Service utilization, perceived changes of self, and life satisfaction among women who experienced intimate partner abuse: The mediation effect of empowerment. *Journal of Interpersonal Violence, 27*, 1112-1136.

Steketee, M., Tierolf, B., Lünnemann, K. & Lünnemann, M. (2020). *Kwestie van lange adem. Kan huiselijk geweld en kindermishandeling echt stoppen?* Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

TK (2019/2020). *Emancipatiebeleid; Brief regering; Economische zelfstandigheid van vrouwen*. 28 november 2019, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Tweede Kamer, vergaderjaar 2019/2020, 30420, nr. 334.

Turner, V. (1969). *The Ritual Process.* New York: Cornell University Press.

Turner, R. (1972). The Role and the Person. *American Sociology Review, 52,* 15-27.

Van Gennep, A. (1977) [1908]. *The Rites of Passage,* trans. M. Vizedom and G. Caffee. Londen and Henley: Routledge and Kegan Paul.

Verhoeven, I. & Tonkens, E. (2013). Talking Active Citizenship: Framing Welfare State Reform in England and the Netherlands. *Social Policy and Society, 12,* 415-426.

Weeks, K. (2011). *The problem with work. Feminism, Marxism, Antiwork Politics, and Postwork Imaginaries.* Durham and London: Duke University Press.
Wolf, J. Jonker, I., Nicholas, S., Meertens, V. & te Pas, S. (2006) *Maat en baat van de vrouwenopvang. Onderzoek naar vraag en aanbod*. Amsterdam: SWP.

Wolf, J., Jonker, I., Nicholas, S. & Putriss, E. (2007) Vervolg op de vrouwenopvang. De situatie van vrouwen een jaar na dato. Amsterdam, Nederland: SWP.

World Health Organization. (2012). *Understanding and addressing violence against women: Intimate partner violence.* Geneve: WHO.

World Health Organization (2021). *Violence Against Women Prevalence Estimates, 2018. Global, regional and national prevalence estimates for intimate partner violence against women and global and regional prevalence estimates for non-partner sexual violence against women.* Geneve: WHO.

Bijlage Achtergrondkenmerken respondenten

Pseudoniem	Leeftijd	Leeftijd kinderen	Opleidings-niveau	Start laatste baan	Einde laatste baan	Start hulp opvang
Saar	62	15j	havo	mrt.-02	jan.-15	jan.-15
Nisa	47	20j, 18j, 15j, 12j, 5j	mbo	okt.-13	apr.-14	jan.-17
Inge	33	4j, 3j	hbo	jan.-15	jun.-17	jun.-17
Myrthe	28	6j, 7m	mbo	mrt.-17	jul.-17	mei-17
Verona	31	6j, 4j	mbo	mrt.-13	jun.-17	jan.-15
Noor	46	13j, 6j	mbo	jan.-01	jan.-04	jun.-14
Roos	49	19j	mbo	okt.-10	aug.-15	aug.-18
Amira	46	13j, 10j	havo	jan.-97	dec.-11	sep.-13
Tineke	38	18j, 17j	mavo	jan.-09	jan.-14	jan.-14
Arina	48	9j, 7j	hbo	jul.-08	jun.-14	jul.-18
Farah	33	2j	mbo	jun.-08	jul.-09	aug.-17
Aniek	42	-	mbo	jul.-06	nov.-09	jan.-09
Lieke	40	10j, 7j	hbo	sep.-10	sep.-16	sep.-16
Maryam	44	22j, 13j, 9j, 4j	basisonderwijs	jan.-99	jan.-00	jun.-18
Rowena	32	11j, 5j	mbo	okt.-18	feb.-19	jun.-19
Carmen	27	2j	mbo	feb.-19	jun.-19	feb.-19
Maud	29	-	mbo	mei-18	okt.-18	jul.-17
Layla	34	3j	wo	-	-	apr.-18
Jasmina	49	19j, 17j, 15j, 12j	wo	aug.-02	-	jan.-19
Amber	28	3j	vmbo	mrt.-16	jun.-16	nov.-18
Veerle	28	4j	mbo	nov.-12	jul.-13	okt.-18
Linda	44	11j	vmbo	feb.-13	-	nov.-18